

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
Відділ дослідження проблем кримінально-виконавчого права

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
ПРИ ВИКОНАННІ ПОКАРАНЬ
І ПОВОДЖЕННІ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ
В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, ЗАВДАННЯ,
РІШЕННЯ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Монографія

Харків
«Право»
2024

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
(протокол № 13 від 27.11.2024)*

Авторський колектив:

В. Пивоваров – кандидат юридичних наук, доцент (розділ 1); *Ю. Кернякевич-Танасійчук* – доктор юридичних наук, професор (розділ 2); *М. Романов* – кандидат юридичних наук, доцент (розділ 3); *О. Осадько* – кандидат юридичних наук (розділ 4); *О. Гальцова* – кандидат юридичних наук (розділи 5, 6); *В. Ворожбіт-Горбатюк* – доктор педагогічних наук, професор (розділ 7)

Науковий редактор:

В. Пивоваров – кандидат юридичних наук, доцент, керівник теми фундаментального дослідження «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер 0121U114397), завідувач відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Рецензенти:

Г. Новицький – головний науковий співробітник наукової лабораторії №1 науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор;

О. Гритенко – професор кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні
Д74 із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. – Харків : Право, 2024. – 331 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>.

ISBN 978-617-8602-32-1

Монографію присвячено дослідженню дотримання прав засуджених під час дії воєнного стану у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, механізмів їх захисту та рішень щодо створення належних умов тримання в установах виконання покарань, дотримання прав військовополонених. На підставі аналізу емпіричних даних розкрито виклики і запропоновано рішення щодо реалізації правового статусу засуджених. Надано ґрунтовну критику довічного позбавлення волі як виду покарання. У контексті євроінтеграційних процесів узагальнено практики дотримання міжнародних стандартів і рішень ЄСПЛ у реалізації прав на особисту безпеку, працю, освіту і професійну підготовку. Системно висвітлено проблемні питання реалізації засудженими права на допуск до військової служби в умовах воєнного стану. На основі міждисциплінарного підходу конкретизовано змістові й методичні аспекти соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими. Видання підготовлено на виконання завдань фундаментального дослідження «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер 0121U114397).

Рекомендовано для науковців, викладачів, фахівців-практиків, аспірантів, студентів закладів вищої освіти, усіх, хто цікавиться проблематикою кримінально-виконавчого права.

УДК 343.8

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України, 2024

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	7
Вступ.....	8

Розділ 1

Дотримання прав людини під час виконання покарань і поводженні із засудженими: динаміка положень, приписів і термінологічного поля у національному законодавстві в умовах воєнного стану в Україні

(В. Пивоваров)

1.1. Безпекове середовище в установах виконання покарань України через призму рекомендацій Європейського Союзу.....	10
1.2. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими військовослужбовцями, учасниками бойових дій і ветеранами війни	23
1.3. Кримінально-виконавча політика щодо перспектив практичної пеналізації неповнолітніх.....	38
1.4. Виклики і рішення в реалізації права засуджених на працю в умовах провадженого воєнного стану	48
1.5. Підвищення кваліфікації моніторів національного превентивного механізму і фахівців Державної кримінально- виконавчої служби України: компетентнісний підхід	54
Висновки до розділу 1	60
Список використаних джерел до розділу 1	64

Розділ 2

Основи правового статусу засуджених осіб: проблеми реалізації та шляхи вдосконалення

(Ю. Кернякевич-Танасійчук)

2.1. Щодо визначення правового статусу засуджених осіб.....	71
2.2. Деякі питання загального правового статусу засуджених осіб	79
2.3. Проблеми реалізації спеціального правового статусу засуджених осіб та шляхи його вдосконалення	85
2.4. Особливості реалізації правового статусу засуджених осіб в умовах воєнного стану в Україні	106
Висновки до розділу 2	113
Список використаних джерел до розділу 2	114

Розділ 3

Довічне позбавлення волі: покарання, яке не витримує критики.

(М. Романов)

3.1. На шляху до пошуку історичної і логічної зумовленості покарання у виді довічного позбавлення волі	123
3.2. Довічне позбавлення волі поза метою кримінально-виконавчої доктрини	130
3.3. Виконання довічного позбавлення волі у фокусі позицій Європейського Суду з прав людини та Європейського комітету із запобігання катуванням	135
3.4. Соціальний та гуманітарний аспекти довічного позбавлення волі.....	137
3.5. Нагальна потреба радикального перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі.....	148
Висновки до розділу 3	150
Список використаних джерел до розділу 3	151

Розділ 4

Право засуджених на доступ до військової служби у воєнний час

(О. Осадько)

4.1. Загальна характеристика і значення військової служби та військового обов'язку.....	153
4.2. Проблемні питання реалізації засудженими права на допуск до військової служби в умовах воєнного стану.....	161
4.3. Соціальні і безпекові ризики мобілізації засуджених в реаліях часу.....	175
Висновки до розділу 4	185
Список використаних джерел до розділу 4	186

Розділ 5

Дотримання прав засуджених, їх особистої безпеки в умовах воєнного стану та на тимчасово окупованих територіях

(О. Гальцова)

5.1. Законодавче регулювання гарантій гуманного поводження і захисту осіб, у тому числі тих, хто перебуває під владою супротивника	191
5.2. Реальний стан дотримання прав засуджених на окупованих державою-агресором територіях України.....	193

5.3. Проблемні моменти дотримання особистої безпеки засуджених в умовах воєнного стану в установах виконання покарань на підконтрольній Україні території.....	202
5.4. Доцільність обмеження деяких прав засуджених під час воєнного стану	209
5.5. Дискусійний характер реалізації права засуджених на мобілізацію	213
Висновки до розділу 5	216
Список використаних джерел до розділу 5	218

Розділ 6

Дотримання прав військовополонених (О. Гальцова)

6.1. Нормативно-правове забезпечення у сфері дотримання прав військовополонених	223
6.2. Стандарти поведінки з військовополоненими крізь призму норм та принципів міжнародного гуманітарного права	227
6.3. Право військовополонених на зв'язок із зовнішнім світом	233
Висновки до розділу 6	240
Список використаних джерел до розділу 6	241

Розділ 7

Забезпечення ефективності соціально-виховної роботи у системі виконання кримінальних покарань в Україні в умовах воєнного стану (В. Ворожбіт-Горбатюк)

7.1. Поняття, складники і критерії оцінки ефективності соціально-виховної роботи у системі виконання кримінальних покарань в Україні.....	244
7.2. Діяльнісний і катamnестичний підходи у ресоціалізації засудженої особи та осіб, узятих під варту.....	260
7.3. Цілі, критерії ефективності соціально-виховної, психологічної роботи і соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк	267
7.4. Освітні і соціокультурні трансформації у стратегіях забезпечення ефективності соціально-виховної роботи.....	275
Висновки до розділу 7	284
Список використаних джерел до розділу 7	285

Висновки	292
Додатки	298
Додаток А.1. Навчальна програма підвищення кваліфікації моніторів НПМ (реалізована у 2023 р.) (<i>В. Пивоваров,</i> <i>В. Ворожбіт-Горбатюк</i>)	298
Додаток А.2. Навчальна програма підвищення кваліфікації моніторів НПМ (проєкт на 2024 р.) (<i>В. Пивоваров,</i> <i>В. Ворожбіт-Горбатюк, М. Романов</i>)	300
Додаток Б. Нормативне регулювання дотримання окремих прав засуджених та потреба внесення змін до чинних законодавчих актів (<i>І. Яковець</i>)	302
Додаток В. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», пояснювальної записки, порівняльної таблиці до вказаного проєкту Закону (<i>В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк,</i> <i>Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько, М. Романов</i>).....	323

══════ Перелік умовних скорочень

ДКВС України	– Державна кримінально-виконавча служба України.
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини.
КВК України	– Кримінально-виконавчий кодекс України.
КК України	– Кримінальний кодекс України.
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України.
ООН	– Організація Об'єднаних Націй .
СІЗО	– слідчий ізолятор.
Стратегія	– Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року.
США	– Сполучені Штати Америки.
ТОТ	– тимчасово окупована територія.
УВП	– установа виконання покарань.
ЦОЗ ДКВС України	– Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України.

Вступ

У монографії відображено наукові результати, отримані науковцями відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права в рамках роботи над фундаментальною темою «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114397, роки виконання: 2022–2024).

Актуальність дослідження дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні особливо підкреслена викликами і необхідністю пошуку рішень в умовах воєнного стану, обумовлена спрямованістю на інтенсифікацію виконання стратегічних завдань, визначених в Указі Президента України № 722 від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», який передбачає (п. 16) сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, створення ефективних інституцій на всіх рівнях. В площині цього завдання – реагування на виклики часу та вирішення проблемних питань, які постають у практиці виконання кримінальних покарань, роботи із засудженими та особами, звільненими від відбування покарання, скоординовані відповідно до євроінтеграційних процесів.

Слід підкреслити, що окремої комплексної наукової розвідки питань дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в умовах воєнного стану в Україні не проводилось. Дослідження логічно обумовлене загальними стратегіями євроінтеграційного поступу України й відповідними скоординованими зусиллями академічних, професійних спільнот, органів влади. Розробка пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінально-виконавчого законодавства і практики виконання покарань в умовах воєнного стану в Україні сприятиме покращенню імплементаційних практик конструктивного світового досвіду дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими, що, у свою чергу, вплине на творення позитивного іміджу України у міжнародній спільноті.

Під час проведення дослідження проаналізовано пріоритетні напрями реформування системи виконання кримінальних покарань та пробації у відповідності до європейських і світових стандартів дотримання прав людини, динаміку їх імплементації в національне законодавство, проблематику виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, вирішено актуальні питання права засуджених на доступ до військової служби, на працю, на особисту безпеку у воєнний час, конкретизовано перспективи забезпечення ефективності системи виконання кримінальних покарань та пробації. Висновки і рекомендації науковців базуються на результатах тематичних емпіричних досліджень, що заклало методологічні і змістові підвалини для розроблення й низки законопроектних ініціатив.

Автори висловлюють щиру вдячність керівництву Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за створення сприятливої, дружньої атмосфери наукового пошуку і творчості в цей складний час, рецензентам – за увагу і слушні рекомендації під час підготовки рукопису, членам Вченої ради – за позитивну оцінку і рекомендацію до друку наукової праці.

ОСНОВИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ (Ю. Кернякевич-Танасійчук)

2.1. Щодо визначення правового статусу засуджених осіб

Удосконалення правового статусу суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин є важливим напрямом оптимізації кримінально-виконавчої політики¹. Так, від якості роботи персоналу органів та УВП залежать не лише показники ефективності виконання покарань, досягнення цілей, задекларованих у кримінально-виконавчому законодавстві, а й стан безпеки та правопорядку у цілому суспільстві. Одночасно вкрай важливим є питання визначення правового статусу засуджених, шляхів його покращення з огляду на незадовільний стан умов тримання засуджених в установах виконання покарань і необхідність приведення їх до європейських стандартів, що є особливо актуальним в умовах інтеграції України в європейський простір.

Задля успішного дослідження правового статусу засуджених осіб потрібно спершу визначити поняття «правовий статус особи». Адже, як слушно зазначав М. Панов «проблема формування понять і категорій правової доктрини є найважливішим її завданням і призначенням. По суті, юридична наука може бути визнана як така лише тоді, коли не тільки концептуально сформовані й обґрунтовані її теоретич-

¹ Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2019). *Кримінально-виконавча політика України: монографія*. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника.

ні вихідні (базові) положення, а й ґрунтовно розроблений категорійно-понятійний апарат цієї науки, який відображає її предметний зміст»¹.

Слід відзначити, що з приводу самої дефініції поняття «правовий статус особи» у представників науки теорії права і держави спостерігається розмаїття точок зору. Наведемо окремі з них.

Так П. Рабінович визначає правовий статус особи як «комплекс її суб'єктивних юридичних прав і юридичних обов'язків»².

В. Котюк розуміє правовий статус особи як «сукупність юридичних прав, свобод та обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві й становлять соціально прийнятні та необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права й обов'язки, реалізувати їх у системі суспільних відносин»³.

Натомість О. Скакун, крім прав, свобод, обов'язків, до структури правового статусу особи включає ще відповідальність, відповідно до якої індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві⁴.

А. Колодій та А. Олійник серед елементів правового статусу називають: «статусні правові норми і правові відносини; суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність; юридичну відповідальність»⁵.

Як вірно зауважує Ю. Стефанюк: «у трактуванні правового статусу особи серед учених немає єдності, і часто до її структури вводяться, крім прав, свобод, обов'язків, ще й громадянство, законні інтереси, правосуб'єктність та інше»⁶. За її твердженням, «зазначені

¹ Панов, Н. И. (2011). Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. 50–60.

² Рабінович, П. М. (2007). *Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. 9-е вид., зі змінами*. Край. 84.

³ Котюк, В. О. (1996). *Теорія права : навчальний посібник для юрид. фак. вузів*. Вентурі.

⁴ Скакун, О. Ф. (2001). *Теорія держави і права : підручник*. Консум.

⁵ Колодій, А. М., Олійник, А. Ю. (2008). *Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник*. Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність».

⁶ Стефанюк, Ю. В. (2016). Структура правового статусу особи: теоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. (2). 1. 26–27.

категорії є або передумовами правового статусу, або його умовами, супроводжують його, примикають до нього, але не складають його структуру»¹.

Такі думки є цілком слушними і заслуговують на підтримку. Як видається, структуру правового статусу особи доцільно визначати через сукупність прав та обов'язків особи, а також гарантій їх забезпечення. При цьому ядром правового статусу слід визнавати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які за допомогою гарантій (відповідних засобів і способів) знаходять своє реальне втілення в життя, отримують всебічну правову охорону, а також захист у разі їх порушення.

Серед ознак правового статусу як самостійної категорії А. Панчишин виділяє наступні: «1. Правовий статус має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів. 2. Відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин та ступінь і характер їх взаємодії. 3. Права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізовуватися без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності. 4. Ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків. 5. Елементи структури правового статусу є взаємозалежними та взаємодіючими. 6. Правовий статус характеризується відносною стабільністю»².

У цілому видається за можливе погодитися із запропонованим вище переліком ознак правового статусу із єдиним зауваженням, що до елементів правового статусу не слід включати відповідальність, а тому одну з ознак можна сформулювати як «Права не можуть реалізовуватися без обов'язків».

В якості синоніма до поняття «правовий статус особи» може використовуватися також термін «правове становище». Як стверджує Ю. Тодика, «ці поняття ідентичні, а спроби їх розмежування виглядають штучними. Статус – це і є положення, стан кого-небудь або чого-небудь. Етимологічно і по суті вони співпадають»³.

¹ Стефанюк, Ю. В. (2016). Структура правового статусу особи: теоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. (2). 1. 26–27.

² Павлишин, А. В. (2010). Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. (2). 96.

³ Тодика, Ю. Н. (2004). Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Видавничий дім «ІнЮре». 151. (рос.м.)

У науковій літературі також спостерігається застосування поняття «правовий модус». Як зазначає Н. Якимчук, «якщо правовий статус – це явище об’єктивного права, правотворення, то правове положення формується лише з тих встановлених у праві правових статусів, які активізовані щодо конкретного суб’єкта права, а відповідно, є явищем правореалізації. У свою чергу правова категорія «правовий модус» одержує дедалі більше визнання і являє собою конкретизацію правового статусу, його елементів як таких, що реалізуються лише на певних стадіях відповідних процесів або в окремих сферах суспільних відносин»¹.

З приводу прийнятності застосування поняття «правовий модус» слід підтримати позицію щодо сумнівної доцільності введення цієї категорії в поняттєвий апарат загальної теорії права, що зумовлено неможливістю чіткого визначення цього поняття. Таким чином, його введення спричинить плутанину, а тому є зайвим².

Отже, доцільно використовувати саме категорію «правовий статус» як узагальнюючу для окреслення кола прав, обов’язків засуджених осіб, а також гарантій у сфері їх забезпечення.

Переходячи до розгляду питання правового статусу засуджених осіб, спершу слід визначити поняття «засудженого». Так, засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили (ч. 2 ст. 43 КПК України)³. Щодо правового статусу засудженого, то він виконує обов’язки і користується всіма правами, передбаченими для громадян України, з певними обмеженнями, які визначені законодавством України, вироком суду, умовами виконання покарання.

Як підкреслює К. Автухов: «що ж стосується розуміння необхідного обсягу правообмежень, то вони, на наш погляд, доволі чітко окреслені у практиці ЄСПЛ, який у рішенні «Хірст проти Сполуче-

¹ Якимчук, Н. (2013). Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. (3). 16.

² Стефанюк, Ю. В. (2016). Правовий статус особи: поняття і класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. (4). 44.

³ Закон України «Кримінальний процесуальний кодекс України» №4651-VI05 (2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

ного Королівства» (Hirst v. the United Kingdom) вказав, що будь-яке обмеження прав повинно бути обґрунтоване, таке обґрунтування може здійснюватись з урахуванням вимог безпеки, частково для попередження злочинів і безладів, і такі обмеження повинні бути невід’ємно пов’язані з умовами ув’язнення (п. 69)»¹.

Щодо самого поняття «правового статусу засуджених» і його змістового наповнення у літературі існує чимало міркувань.

Як слушно стверджує А. Степанюк: «правовий статус засудженого – це різновид галузевого правового статусу, який визначається нормами кримінально-виконавчого законодавства і, в свою чергу, поділяється на підвиди – правові статуси осіб, які відбувають різні види кримінальних покарань, призначених їм за вироком суду, що набрав законної сили»². При цьому вчений визначає поняття «правового статусу засудженого» як «сукупність усіх встановлених і нормативно врегульованих прав засуджених, якими вони володіють, та обов’язків, що на них покладені під час відбування кримінального покарання»³.

Т. Денисова вважала, що під правовим статусом засуджених потрібно розуміти «сукупність юридично закріплених конституційних, громадянських та інших прав, свобод, законних інтересів і обов’язків, якими володіє засуджений в період відбування кримінального покарання»⁴.

Поняття «правового статусу засуджених» Ю. Чеботарьова окреслює як «закріплену нормами різних галузей права сукупність прав, законних інтересів і обов’язків, що визначають і характеризують статус засудженого під час відбування ним покарання»⁵. На прикладі

¹ Автухов, К. А. (2014). Відомчі нормативно-правові акти у процесі реформування правового регулювання діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* (27). 178.

² Степанюк, А. Х. (Ред.) (2008) *Кримінально-виконавче право України: навчальний посібник*. Юрінком Інтер.

³ Там само.

⁴ Денисова, Т. А. (Ред.) (2008) *Кримінально-виконавче право України: навчальний посібник*. Істина.

⁵ Чеботарьова, Ю. А. (2005). *Правовий статус засуджених до позбавлення волі* [автореф. дис. ... канд. юрид. наук.] Київ.

засуджених до позбавлення волі автор дає наступні визначення складових елементів, що формують зміст правового статусу засудженої особи. Так, «права засуджених до позбавлення волі – це врегульовані законом реальні можливості певної позитивної поведінки і користування соціальними благами, націлені на задоволення особистих потреб і інтересів, досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених, забезпечення яких трансформується в правовий обов'язок адміністрації кримінально-виконавчих установ; обов'язки – врегульовані законом форми поведінки (зобов'язуючі і забороняючі), спрямовані на виправлення і ресоціалізацію засуджених, підтримку порядку й умов відбування покарання; законні інтереси – закріплені в законі прагнення (бажання) засуджених до позбавлення волі до володіння конкретними особистими благами, зміни свого правового статусу, які задовольняються в процесі їх об'єктивної оцінки відповідними органами й організаціями»¹.

Цілком погоджуючись із тим, що правовий статус засуджених складається з їх прав та обов'язків, які у них виникають у процесі відбування покарання, одночасно слід зауважити, що питання належності законних інтересів до структури правового статусу засуджених є дискусійним.

З цього приводу М. Романов цілком справедливо зазначає, що «хоча статус засудженого базується на загальному статусі особи, це означає, що засуджений має в тому числі й законні інтереси, але їх зміст виходить за межі особливого статусу засудженого, стосується різних галузей права і передбачає (у разі спроби їх реалізації) багатоактову та різновекторну діяльність як самого засудженого, так і інших осіб (як пенітенціарної служби, так і інших підприємств, установ, організацій, громадян)»².

У контексті дослідження правового статусу осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, М. Гуцуляк зазначає, що: «під правовим статусом засуджених необхідно розуміти засновану на за-

¹ Чеботарьова, Ю. А. (2005). *Правовий статус засуджених до позбавлення волі* [автореф. дис. ... канд. юрид. наук.] Київ.

² Романов, М. В. (2014). Законні інтереси засудженого. *Теорія і практика правознавства* 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_36

гальному статусі громадян держави і закріплену в нормативних актах різних галузей права сукупність їх обов'язків, прав, свобод і законних інтересів, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання»¹.

Як писав К. Марисюк: «правовий статус засуджених складається з двох частин. По-перше, він включає загальний правовий статус громадян України. Як відомо, засудження не тягне за собою втрату громадянства (ст. 25 Конституції України, ст. 15 Загальної декларації прав людини), а також втрату загальноправового статусу»². Окремо науковець наголошував «на необхідності виділення ще й індивідуального правового статусу засуджених. Під час відбування однакового виду покарання засуджені можуть мати різний індивідуальний правовий статус – залежно від багатьох факторів: статі, віку, стану здоров'я, поведінки та ін. Наприклад, індивідуальний правовий статус засуджених до позбавлення волі жінок суттєво відрізняється від індивідуального правового статусу засуджених до позбавлення волі чоловіків, а статус неповнолітніх – від статусу повнолітніх засуджених. Важливо, що індивідуальний правовий статус засуджених не є статичним, він змінюється разом із змінами в житті людини під час відбування покарання»³.

З приводу правового статусу засуджених до позбавлення волі К. Автухов констатує: «якщо правовий статус абстрактного засудженого до позбавлення волі характеризується сукупністю нормативно закріплених юридичних прав та обов'язків, встановлених у законодавстві, то правове становище конкретного (персонально індивідуалізованого) засудженого до позбавлення волі містить як потенційні права й обов'язки, зумовлені існуванням правовідносин-моделей, так і реальні, зумовлені існуючими правовідносинами-відносинами»⁴.

¹ Гуцуляк, М. Я. (2010). Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного університету. Серія Юридичні науки*. (3). 139.

² Марисюк, К. Б. (2015). Поняття та суть правового статусу засуджених. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. (14). 54.

³ Там само.

⁴ Автухов, К. А. (2015, 20 листопада). До питання визначення поняття «правовий статус засудженого». *Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару*. Харків, ХНУВС. 14.

Виходячи з наведених міркувань і враховуючи існуючий у теорії права та держави поділ правового статусу на «загальний, який складається з основних конституційних прав та обов'язків громадянина, спеціальний, що складається з особливих, своєрідних (додаткових) прав і обов'язків певної групи суб'єктів, наприклад студентів, пенсіонерів, військовослужбовців, та індивідуальний, який складається з прав та обов'язків окремої персоніфікованої особи, які вона має на даний час»¹, можемо зробити наступні висновки.

Засуджені наділені загальним правовим статусом людини та громадянина з відповідними обмеженнями, визначеними КВК України, законами України і встановленим вироком суду. Усім засудженим притаманний спеціальний правовий статус, який відповідно диференціюється на види залежно від виду покарання, яке відбуває засуджений. У широкому розумінні спеціальний статус засуджених можна поділити на: 1) правовий статус засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства та 2) правовий статус засуджених, які відбувають покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства. У вузькому розумінні спеціальний статус засуджених підлягає класифікації залежно від конкретного виду покарання, яке відбуває засуджений. Індивідуальним правовим статусом володіє кожний конкретний засуджений, і він буде різний для кожного в силу різних об'єктивних та суб'єктивних причин: віку, статі, стану здоров'я, рівня освіти, поведінки тощо².

Загальний, спеціальний та індивідуальний правові статуси співвідносяться між собою як загальне, окреме та одиничне. Конституційні права й обов'язки становлять основний зміст загального правового статусу індивіда і є фундаментом для спеціальних та індивідуального правових статусів³.

¹Рабінович, П. М. (2001). Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. (5-те вид.), Атіка.

²Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2018, 29 березня). Правовий статус засуджених: поняття та сутність. *Актуальні питання кримінально-виконавчого законодавства та практики: зб. матеріалів круглого столу* (відп. ред. І. М. Микитась, М. І. Рудницьких). Київ : Ін-т крим.-викон. служби. 67–68.

³Павлюков, Р. О. (2006). Поняття та структурні елементи правового статусу інвалідів в Україні. *Право і безпека*. 5 (5). 139.

2.2. Деякі питання загального правового статусу засуджених осіб

На окрему увагу заслуговує розгляд питання загального правового статусу засуджених осіб, основою якого, як зазначалося вище, є конституційні права, які, зрозуміло, в силу виконання тих чи інших видів покарань піддаються обмеженням тією чи іншою мірою.

Як зазначає М. Хавронюк: «із урахуванням наявності багатьох сфер життєдіяльності суспільства, кожна з яких характеризується особливими правовими відносинами, а також з урахуванням змісту потреб, що цими правами забезпечуються (класифікація за цими критеріями визнається як основна і звичайно застосовується при більш детальному розгляді конкретних прав і свобод), конституційні права та свободи людини і громадянина можна поділити на громадянські (фізичні, особисті), політичні, економічні, екологічні, соціальні та культурні (гуманітарні)»¹.

За характером потреб людини, які забезпечуються правами, П. Рабінович пропонував такий поділ прав людини:

– «фізичні права (або, за іншою термінологією, життєві, вітальні чи соматичні), здійснення яких задовольняє найважливіші, базові, визначальні потреби людини в забезпеченні її біологічного, «тілесного» існування, виживання, безпечного психофізичного розвитку. У разі порушення, руйнації, ліквідації прав цієї групи втрачають сенс, зводяться нанівець будь-які права людини, що належать до інших груп. Саме тому основна класифікація прав людини має розпочинатися саме із прав фізичних;

– особистісні права, здійснення яких задовольняє потреби людини у формуванні, безпечному функціонуванні й розвитку її як особистості, тобто носія тих або інших духовно-моральних індивідуальних властивостей;

¹ Конституція України (2003): Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посібн. Авт.-уклад. М. І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Видавництво А. С. К., 2003. 74–75. (Нормативні документи та коментарі).

– культурні права, реалізація яких задовольняє потреби людини в доступі до культурних надбань свого народу та інших народів (зокрема, у здобутті знань), у її самореалізації шляхом створення нею різноманітних цінностей культури;

– економічні права, здійснення яких задовольняє потреби людини в її індивідуальній самореалізації у господарській (економічній) діяльності, зокрема шляхом участі у виробництві матеріальних благ, у наданні послуг або у підприємництві;

– політичні права, які задовольняють потреби людини у визначенні загальних соціальних умов її індивідуального існування й розвитку через участь в управлінні суспільством (його осередками, об'єднаннями) і державою»¹.

Враховуючи позицію, що слід виходити із назв, які є найбільш усталеними і частково впливають, зокрема, із назв положень відомих універсальних міжнародних актів – Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права², підтримуємо класифікацію прав людини, відповідно до якої «права за змістом поділяються на:

1) особисті права людини:

- ті, що забезпечують фізичне існування особи;
- ті, що забезпечують соціальне існування особи;

2) соціально-економічні права людини:

– економічні – які слід розуміти як можливості людини самостійно здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ;

– соціальні – які в даному контексті розглядаються, як вимоги особи до держави в тому випадку, якщо вона самостійно з об'єктивних причин не може забезпечити гарантований рівень власного економічного добробуту;

¹Рабінович, П. (2013). Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2 (73). 14.

²Конституція України (2003): Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посібн. Авт.-уклад. М. І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Видавництво А. С. К., 2003. 75. (Нормативні документи та коментарі).

- 3) політичні права людини і громадянина;
- 4) культурні права людини;
- 5) екологічні права людини»¹.

Основоположним правом людини є право на життя, що підтверджується конституційним положенням, закріпленим у ст. 3 Основного закону: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»². Відтак, як слушно зазначають О. Гальцова та А. Степанюк: «Під час виконання кримінальних покарань діяльність адміністрації та персоналу УВП має бути спрямована на утвердження й забезпечення насамперед тих прав і свобод людини, які визнаються Конституцією України найвищою соціальною цінністю... Вбачається, що відповідальність за позбавлення життя людини під час відбування покарань лягає на тих осіб, які діяли від імені держави. Оскільки адміністрація та персонал УВП є саме таким уповноваженим органом, на них покладається обов'язок збереження життя засуджених під час виконання кримінальних покарань, попередження серед них самогубств, а також виявлення схильних до самогубств осіб, які відбувають покарання та можуть заподіяти шкоду власному життю або здоров'ю»³.

Окрім особистих прав, найбільш чисельну групу прав складають соціальні та економічні права людини.

До переліку соціально-економічних прав засуджених осіб М. Романов відносить такі, як: «на гуманне ставлення до них і на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню; на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом; на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення

¹ Литвиненко, І. Л. (2007). До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Університетські наукові записки*. 2 (22). 57–58.

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

³ Гальцова, О. В. (2020). *Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні та відбуванні покарань: монографія*. Право.

пенсій, відповідно до законів України; на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, у тому числі щодо тривалості, умов та оплати праці; на належне матеріально-побутове забезпечення в порядку, встановленому КВК України; одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту (ст. 107 КВК України)»¹.

Слід відзначити, що найбільше порушень на практиці зазнають соціально-економічні права тих засуджених осіб, які відбувають покарання, які пов'язані з ізоляцією від суспільства. Як наголошують автори монографічного дослідження «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України» та практики його застосування: «...із низки соціально-економічних прав засуджених особливо зазнають порушень трудові права, про це неодноразово зазначали у своїх наукових працях учені кримінально-виконавчого права, а також щодо складнощів їх реалізації у практичній площині. Зокрема, щодо належної заробітної плати, недоотримання елементарних вимог законодавства щодо охорони праці, права на відпочинок, а також ігнорування соціальних гарантій. Вказане є порушенням міжнародних стандартів (Європейських пенітенціарних правил) щодо винагороди за працю, згідно яких за свою роботу в'язні повинні отримувати справедливую винагороду, а умови праці повинні бути такими ж як і на свободі»². Більш детально проблеми реалізації права на працю засудженими особами будуть проаналізовані у контексті аналізу спеціального правового статусу засуджених осіб.

Ведучи мову про особливості реалізації політичних прав засуджених осіб, передусім тих, хто відбуває покарання, що пов'язані з позбавленням волі, варто підтримати позицію О. Почанської, яка

¹ Романов, М. В. (2015. 27 листопада). Місце соціально-економічних прав у структурі правового статусу засудженого. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Ін-т крим.-викон. служби. 318.

² Автухов, К. А., Гальцова, О. В., Кутєпов, М. Ю. (2021) *Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування: монографія* (Ред. Степанюк, А. Ф.) Право.

зазначає, що: «значна кількість закріплених у Конституції України політичних прав і свобод на рівні правового статусу громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, суттєвим чином обмежується, видозмінюється або взагалі відсутня. Перш за все, це стосується обмеження права на участь в управлінні державними справами, зокрема, – втрати та обмеження частини виборчих прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також суттєвого обмеження і видозмінення права на збори та права брати участь у роботі політичних партій і громадських організацій»¹.

Не вдаючись до детального аналізу окремих прав, відзначимо, що предметом наукових досліджень виступали: право засудженого на життя² та право на медичну допомогу³ під час відбування покарання, право засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності⁴, право засуджених на свободу світогляду та віросповідання⁵, право на звернення⁶, виборчі права засуджених⁷, сімейні пра-

¹ Почанська, О. С. (2018). Політичні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Європейські перспективи*. (1). 56.

² Гальцова, О. В. (2017). Щодо права засуджених на життя під час відбування покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. (1). 122–124.

³ Рябих, Н. В. (2012). Право на життя та право на медичну допомогу осіб засуджених до позбавлення волі. *Науково-аналітичний журнал «Митна справа»* 5(83). (Ч. 2). 263–269.

⁴ Василюк, І. М. (2016). Позиція міжнародних стандартів щодо права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 5(14). 95–99.

⁵ Голоборотько, Д. Є. (2017). Законодавчі гарантії права засуджених на свободу світогляду та віросповідання в Україні (1991–2016 рр.). *Держава та регіони. Серія: Право*. 1(55). 8–13.

⁶ Лисодєд, О. В. (2015, 27 листопада) Щодо права засуджених до позбавлення волі на звернення. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ. Ін-т крим.-викон. служби. 177–179.

⁷ Яковець, І. С. (2015). Виборчі права засуджених до позбавлення волі у міжнародних документах і практиці. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2 (10). 248–261.

Томіліна Ю. Є. (Дата звернення: 20.08.2017). До питання про обмеження виборчих прав засуджених. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/2595/1/2017_Tomilina_DO%20ПИТАННЯ%20ПРО%20ОБМЕЖЕННЯ%20ВИБОРЧИХ%20ПРАВ%20ЗАСУДЖЕНИХ.pdf

ва засуджених¹, право на освіту засуджених², право на зайнятість³ та працю засуджених⁴, авторські права засуджених⁵ тощо.

І це далеко не вичерпний перелік прав засуджених, а також праць, які присвячені їх аналізу.

Ознакою конституційних прав засуджених, як уже раніше зазначалося, є їх обмеженість. В. Човган у своєму фундаментальному монографічному дослідженні «Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування» обмеження прав засуджених тлумачить як звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод державою внаслідок володіння особою спеціальним правовим статусом засудженого⁶.

При цьому автором виділено такі «форми нормативних обмежень прав (тих, що об'єктивуються в законодавстві), як: 1) позбавлення суб'єктивного права; 2) заборона; 3) обов'язок; 4) специфічні суб'єктивні права; 5) встановлення специфічної відповідальності»⁷.

Саме специфічні суб'єктивні права та обов'язки засуджених, які одночасно виступають формами обмежень прав, що є елементами загального правового статусу, – це ті індикатори, які визначають спеціальний правовий статус засудженого і складають основне «ядро» його змісту.

¹ Яковець, І. С. (2015). Проблеми обмеження сімейних прав засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі практиці. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 1 (9). 266–279.

² Шевченко, О. Д. (2016). Стан дослідження в науці проблем, що стосуються змісту права засуджених на освіту. *Право і суспільство*. (5). 158–161.

³ Неживець, О. М. (2012). Теоретичні аспекти зайнятості жінок, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Юридичний вісник*. 1(22). 130–135.

⁴ Дуюнова, Т. В. (2014). Особливості забезпечення конституційного права на працю засуджених до позбавлення волі та засуджених довічно. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. (27). 151–160.

Лисенко М. І. (2015). Забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 13(2). 78–80

⁵ Микитась, І. М. (2015). Правова охорона авторських прав засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 32 (3). 53–55.

⁶ Човган В. О. (2017). *Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування : монографія*. Права людини.

⁷ Там само.

2.3. Проблеми реалізації спеціального правового статусу засуджених осіб та шляхи його вдосконалення

Елементами спеціального правового статусу засуджених є суб'єктивні права, юридичні обов'язки та гарантії їх забезпечення. При цьому, як зазначалося раніше, саме права та обов'язки будуть основою спеціального правового статусу засуджених.

Вдаючись до аналізу нормативної регламентації спеціального правового статусу засуджених, слід відзначити наступне. На відміну від правового статусу персоналу органів та установ виконання покарань, правовий статус засуджених визначений у главі 2 КВК України, де закріплено основи правового статусу засуджених (ст. 7), основні права засуджених (ст. 8), основні обов'язки засуджених (ст. 9), а також на рівні окремої статті 10 передбачено право засуджених на особисту безпеку.

Зокрема, у п. 1 ст. 8 КВК України передбачений, здавалося б, вичерпний, досить широкий перелік прав засуджених, який складається з одинадцяти позицій.

Однак у п.п. 2, 3, 4 ст. 8 КВК України закріплено, що засудженому гарантується право на правову допомогу; засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, що здійснюють їх захист; засудженому гарантується право на побачення в порядку, встановленому КВК України¹.

У ст. 10 КВК України передбачене право засуджених на особисту безпеку і порядок забезпечення цього права, що, безумовно, сприяє його застосуванню на практиці.

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України (2003): Закон України № № 1129-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page>

Доречно зауважити, що деякі права засуджених сформульовані в КВК України через норми-гарантії, наприклад, засудженому гарантується право на правову допомогу, засудженому гарантується право на побачення. Законодавчо встановлені також гарантії забезпечення інших прав засуджених. Так, гарантією права засуджених на охорону здоров'я виступатиме система медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а гарантією права на працю буде система заходів та засобів, які об'єднуються поняттям «охорона праці».

Сьогодні засуджені підприємств УВП залучаються до виготовлення такої продукції, як: будівельні матеріали, меблі, продукція промислового призначення, сільськогосподарська техніка та запасні частини до неї, тара і упаковка, транспортне устаткування та автозапчастини, швейні вироби і взуття, господарсько-побутові товари, металовироби, продукція спецпризначення, сувенірна продукція, товари для садівників та городників, чавунне литво тощо. А тому, з огляду на специфіку виробничої діяльності підприємств установ виконання покарань, забезпечення засуджених гарантіями у сфері охорони праці є запорукою реалізації конституційного права на належні, безпечні і нешкідливі умови праці, а також важливим заходом щодо профілактики виробничого травматизму.

Одночасно очевидним є те, що окремі з перелічених прав стосуються засуджених, які відбувають покарання, пов'язані з позбавленням волі. А тому таке звужене змістове наповнення законодавчої норми не відповідає її назві «Основні права засуджених». Тому доцільно в цій статті зосередити права, які є іманентно властивими всім категоріям засуджених, а вже в статтях наступних глав КВК України зосередити права, притаманні засудженим при відбуванні різних видів покарань. До прикладу, КВК України у ч. 1 та 2 ст. 107 регламентуються права та обов'язки засуджених до позбавлення волі.

На думку Ю. Чеботарьової: «ст. 8 КВК України повинна бути доповнена текстом, де б були перераховані всі права, властиві всім категоріям засуджених громадян України, у тому числі засудженим до позбавлення волі, які витікають із міжнародних законів і норм, із міжнародних договорів, конвенцій, угод і правил, що підтверджують ці права (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт

про цивільні і політичні права, Конвенція ООН проти тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів обігу і покарання, регіональних конвенцій та угодах): 1) право на життя й особисту недоторканність; 2) право на свободу від тортур або іншого жорсткого поводження; 3) право на здоров'я; право на повагу людської гідності; 4) право на належні правові процедури; 5) право на свободу від дискримінації будь-якого роду; 6) право на свободу від рабства; 7) право на свободу совісті і думки; 8) право на свободу віросповідання; 9) право на недоторканність сімейного життя; 10) право на саморозвиток»¹. Така авторська пропозиція щодо переліку прав не зовсім відображає особливості спеціального правового статусу засуджених, а більшою мірою є повторенням прав, що охоплюються загальним правовим статусом людини, які ми називали вище.

У Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, яка, будучи програмним документом, окреслює напрями подальшого реформування і функціонування пенітенціарної системи, встановлюється, що: «Метою Стратегії є створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту»².

Серед основних цілей Стратегії у контексті забезпечення правового статусу засуджених осіб на увагу заслуговують наступні: 1) створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; 2) створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; 3) забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах тощо.

Відтак ключовими проблемами чинної кримінально-виконавчої системи України й надалі залишаються: забезпечення належних умов

¹ Чеботарьова, Ю. А. (2005). *Правовий статус засуджених до позбавлення волі* [автореф. дис. ... канд. юрид. наук] Київ.

² Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках (2022): розпорядження Кабінету Міністрів України № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>

тримання засуджених осіб; забезпечення права на гуманне ставлення до засуджених та повагу їх людської гідності; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Окрім того, у якості одного із завдань з реалізації стратегічної цілі «Удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження» у Стратегії передбачено «зміну підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених та осіб, взятих під варту, створення додаткових стимулів для залучення засуджених до праці як засобу ресоціалізації»¹, що потребує окремого аналізу у контексті реалізації права на працю засудженими.

З огляду на такий перелік основних проблем, що стосуються реалізації прав засуджених, вважаємо за необхідне дослідити їх зміст та виробити шляхи вдосконалення й оптимізації процесу їх втілення в життя.

Як, на жаль, зазначено у Стратегії реформування пенітенціарної системи: «Умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань...»², що є індикатором низького рівня відповідності кримінально-виконавчої системи міжнародним та європейським стандартам. В ідеалі ж умови тримання засуджених повинні віддзеркалювати гуманне ставлення до засуджених та свідчити про повагу до їх людської гідності. І до цього ми повинні прагнути.

Як слушно зауважують О. Колб та І. Василюк: «для чіткого розуміння змісту права на гуманне ставлення до засуджених та повагу їх людської гідності слід перш за все визначитися з наповненням основних його складників. Саме такий підхід і дозволить на законодавчому рівні закріпити вихідні засади та гарантії реалізації цього права в процесі виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі»³.

¹ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках (2022): розпорядження Кабінету Міністрів України № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>

² Там само.

³ Колб, О. Г., Василюк, І. М. (2016, 2 грудня). Гуманне ставлення до засуджених як елемент їх права, межі гуманності при виконанні покарання у виді позбавлення

У результаті аналізу наукової літератури О. Джужа та І. Колб констатують факт існування різноманітних підходів до опису й тлумачення гідності як людини в цілому, так і засудженого зокрема. На їх думку: «єдине, в чому сходяться всі дослідники, – це визнання людської гідності найкращою підставою для обґрунтування всіх інших прав засуджених, у тому числі й на реабілітацію (ресоціалізацію). Людська гідність – складне поняття, що не має чіткої дефініції, і це лише ускладнює практичне забезпечення поваги до неї при виконанні покарання у виді позбавлення волі: якщо не можна чітко встановити, що є гідністю людини, то відповідно, не можна й виміряти повагу до неї у тій або іншій сфері чи діяльності персоналу ДКВС України»¹.

На жаль, вести мову про втілення норми про повагу до людської гідності засудженого на практиці немає жодних підстав. Справедливим з цього приводу є міркування, що «у кримінально-виконавчих установах створюються такі матеріально-побутові умови тримання, які не сприяють усвідомленню особою власної гідності та не орієнтують особу на повагу до себе і до оточуючих. Переповнення деяких установ, убогі та брудні приміщення й інтер'єри колоній, недостатнє матеріальне та побутове забезпечення, форма одягу та прийнятий зовнішній вигляд, які підкреслюють стан і статус засудженого – це не повний перелік тих рис, які притаманні умовам відбування покарання у виді позбавлення волі»².

Фактично неабияка частина карального впливу позбавлення волі міститься саме в умовах тримання. Закон називає серед інших засобів впливу на засудженого працю, соціально-виховну роботу, загально-

волі. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ, Ін-т крим.-викон. служби. 33.

¹ Джужа, О. М., Колб, І. О. (2016, 2 грудня). Повага до людської гідності засуджених: поняття та шляхи забезпечення в процесі виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ. Ін-т крим.-викон. служби. 267.

² Романов, М. В. (2011). Покарання умовами тримання. *Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України*. (заг. Ред. Є. Ю. Захарова); Права людини. 9–12.

освітнє і професійно-технічне навчання засуджених. Серед названих засобів впливу умови тримання є найбільш очевидними та чутливими для засуджених. Працею засуджені не завжди забезпечені, навчання не є обов'язковим та не має достатньої якості, а соціально-виховна робота не завжди орієнтована на особистість (частіше має певне ідеологічне або ситуативне забарвлення). Що стосується умов тримання, то з ними засуджені зіштовхуються щоденно, та ці умови мають яскраво виражену каральну суть. Без перебільшень їх можна назвати такими, що ганьблять та принижують особу¹.

Більше того, А. Степанюк робить далекосяжний висновок: «виправних колоній у тому форматі, який має місце сьогодні, в Україні не повинно бути. Саме час перейти до запровадження в'язничної форми виконання-відбування покарання. Не повинно бути такого покарання, як позбавлення волі. Має бути ув'язнення, яке відбуватиметься у в'язниці (тюрмі) з наданням кожному ув'язненому окремої кімнати, щоб норма житлової площі була не 4 м², як це передбачено чинним КВК України, а в середньому близько 25 м² – саме така норма для місць ув'язнення була розроблена ще на початку ХХ сторіччя. Такий підхід повністю відповідатиме міжнародним документам щодо поводження з ув'язненими, прийнятим на рівні ООН (Правила Мандели), та Європейським в'язничним правилам»².

А тому необхідно докладати зусиль для того, щоб режими в установах запроваджувалися з метою:

а) забезпечити відповідність умов життя вимогам людської гідності та нормам, прийнятим у суспільстві;

б) мінімізувати негативні наслідки ув'язнення та різницю між життям у в'язниці й на свободі, яка послаблює почуття особистої гідності і відповідальності в'язнів;

¹ Романов, М. В. (2011). Покарання умовами тримання. *Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України*. (заг. Ред. Є. Ю. Захарова); Права людини. 9–12.

² Степанюк А. Х. (2018, 18–19 жовтня). Застосування покарань потребує змін. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар. наук. практ. Конф.* (Ред. В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін). Харків, Право. 432–433.

в) підтримувати та посилювати ті зв'язки з родичами і зовнішнім світом, що якнайкраще слугують інтересам в'язнів та їх родин;

г) забезпечити в'язням можливості розвивати професійні навички і здібності, які поліпшуватимуть перспективи їхньої успішної соціальної реінтеграції після звільнення¹.

Окрім того, в таких критичних умовах браку поваги до гідності людини в місцях позбавлення волі виникає потреба в допомозі, підтримці, настанові. Цю роль здавна брали на себе священики. В'язничне капеланство забезпечує право засудженого на свободу віросповідання і надає можливість реалізовувати таке право. Про це, зокрема, йдеться в «Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими» (1955 р.) (стаття 42), а також ці положення закріплено в українському законодавстві, зокрема в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.), статті 35 Конституції України тощо².

Релігійна опіка в УВП та СІЗО є невід'ємною складовою здійснення принципу гуманного поводження з усіма особами, позбавленими волі, поваги до їх людської гідності³.

Більше того, суттєву допомогу в проведенні ресоціалізаційної роботи можуть надавати саме представники Церков, релігійні організації, оскільки ці інституції в силі здійснювати позитивний вплив на духовний світ особистості засудженого, зміцнювати її морально-етичні якості, а також забезпечувати засуджених духовною підтримкою.

З метою координації душпастирської опіки засуджених та осіб, узятих під варту, що перебувають в органах, УВП та СІЗО ДКВС України, і персоналу цих органів та установ при Міністерстві юстиції

¹ Романов, М. В. (2011). Покарання умовами тримання. *Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України*. (заг. Ред. Є. Ю. Захарова); Права людини. 9–12.

² Крупник, Л. О. (2016, 2 грудня). Проблема людської гідності у місцях позбавлення волі (крізь призму в'язничного душпастирства) *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ. Ін-т крим.-викон. Служби. 293–294

³ Безверха А. О. (2016, 2 грудня). Вплив релігії на засуджених при відбуванні кримінального покарання. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ. Ін-т крим.-викон. Служби. 253

України функціонує Душпастирська рада з питань релігійної опіки в пенітенціарній системі України¹.

Проблема забезпечення засуджених якісною медичною допомогою пов'язана з реалізацією одного з найважливіших соціальних прав людини, закріпленого в ст. 49 Конституції України, – права кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Право на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом, включено також до переліку основних прав засуджених, визначених у ч. 1 ст. 8 КВК України.

Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань².

Беззаперечно, що в першу чергу забезпеченню реалізації права на охорону здоров'я сприяють заходи щодо організації охорони здоров'я та медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які проводяться закладами охорони здоров'я, що перебувають у системі державної установи «Центр охорони здоров'я ДКВС України».

За даними станом на 31.12.2023 року у структурі державної установи «ЦОЗ ДКВС України» перебуває 99 закладів охорони здоров'я, зокрема: спеціалізованих туберкульозних лікарень – 5, багатопрофільних лікарень – 7, медичних частин – 83, фельдшерсько-акушерських

¹ Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки в пенітенціарній системі України: наказ Міністерства юстиції України (2017). URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/nakazom-ministerstva-yustytisyyi-ukrayiny-zatverdzheno-polozhennya-pro-dushpastyrsku-radu-z-pytan-religijnoyi-opiky-v-penitentsiarnij-systemi-ukrayiny/>

² Кримінально-виконавчий кодекс України (2003): Закон України № № 1129-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page>.

пунктів – 4. Упродовж 2023 року ліквідовано 4 установи ЦОЗ ДКВС України, об'єднані 4 установи у дві та створено одну медичну частину¹.

У зоні бойових дій перебувають: медична частина №2, медична частина №82, Бахмутська міська медична частина філії ЦОЗ ДКВС України в Дніпропетровській та Донецькій областях. На ТОТ перебувають: медична частина №107, Маріупольська міська медична частина філії ЦОЗ ДКВС України в Дніпропетровській та Донецькій областях, медична частина №145, медична частина №144 філії ЦОЗ ДКВС України в Запорізькій області, Старобільська міська медична частина філії ЦОЗ ДКВС України в Харківській та Луганській областях, Голопристанська спеціалізована туберкульозна лікарня філії ЦОЗ ДКВС України в Херсонській області².

Попри розгалужену структуру закладів охорони здоров'я, що функціонують у кримінально-виконавчій системі нашої держави, продовжують існувати невирішені проблеми в цій сфері, які, в свою чергу, призводять до порушення права засуджених на охорону здоров'я.

Чимало порушень стосується питань своєчасності звільнення засуджених від праці і початку лікування, відсутності в медчастинах установ необхідних фахівців і ліків, своєчасності обстеження на предмет встановлення інвалідності, цілодобового доступу хворих до якісної питної води, проблем з отримання медпрепаратів від родичів засуджених тощо³.

Крім того, виходячи з міркування О. Богатирьової: «права засуджених на охорону здоров'я найбільше підлягають захисту у таких випадках, як:

¹Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/>.

²Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf>.

³Стулов, О. О. (2014). Медико-санітарне обслуговування засуджених до обмеження волі та позбавлення волі: проблеми забезпечення законності. *Форум права*. (2). 424.

- нездійснення своєчасного первинного обстеження засуджених упродовж доби, затримка в їх обстеженні та лікуванні;
- ненадання засудженим належної медичної допомоги (госпіталізації), необхідних умов лікування та організації медичного обслуговування (закупівлі, порядку використання медикаментів, обладнання та ін.);
- викладення недостовірних відомостей, що містяться в медичній документації про стан здоров'я;
- зволікання при підготовці або неналежне складання медичними працівниками відповідних документів про стан здоров'я осіб для подальшого вирішення питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою (ст. 84 КК України)»¹.

На порушення права засуджених на охорону здоров'я та проблеми медико-санітарного забезпечення засуджених вказано і у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: «Під час реалізації права засуджених та осіб, взятих під варту, на охорону здоров'я та медичне обслуговування Європейським судом з прав людини, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню констатовано порушення медичного і немедичного характеру та зазначено, що потребує удосконалення діагностики та лікування загально-соматичних і соціально небезпечних захворювань, зокрема ВІЛ-інфекції, туберкульозу та вірусних гепатитів. Необхідно модернізувати правові та організаційні засади надання психіатричної допомоги особам з психічними розладами, у тому числі шляхом впровадження програм лікування з використанням лікарських засобів замісної підтримувальної терапії. Існує потреба у створенні належних умов тримання і здійсненні реабілітаційних заходів, спрямованих на оздоровлення таких осіб»².

¹ Богатирьова, О. І. (2016, 2 грудня). Захист прав засуджених на охорону здоров'я. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ, Ін-т крим.-викон. служб. би. 379.

² Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках (2022): розпорядження Кабінету Міністрів України № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>

Не зважаючи на сьому річницю реформи охорони здоров'я у пенітенціарній системі, курс на втілення у життя якої було взято у 2017 році, прогалин у забезпеченні права на медичну допомогу засуджених до позбавлення волі залишається нині чимало. Зокрема, як показали результати проведених моніторингових візитів до установ виконання покарань: «сьогодні мають місце наступні проблемні питання у сфері медичного забезпечення засуджених осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі: 1) затримка у діагностиці захворювань та їх лікуванні, неадекватне лікування або його повна відсутність; 2) відсутність у переважній кількості випадків забезпечення дієтичним харчуванням тих, хто його потребує, як це передбачено протоколами лікування, зокрема з хворобами шлунково-кишкового тракту, цукровий діабет, гепатити; 3) ув'язнені, які страждають на термінальні стадії невиліковних захворювань з невідворотнім летальним результатом, не отримують паліативної допомоги; 4) транспортування засуджених і, зокрема хворих, особливо тих, кому потрібен супровід медичного працівника, відбувається в настільки поганих умовах, що воно неодноразово визнавалось ЄСПЛ порушенням права не бути підданим нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню; 5) під час охорони хворих ув'язнених у цивільних лікарнях конвойні фіксують кайданковим ланцюгом до ліжка навіть осіб, які перебувають в надзвичайно тяжкому стані, вкрай фізично ослаблені хворобою і об'єктивно нездатні самостійно пересуватися; 6) неналежні умови тримання засуджених з інвалідністю, які часто досягають рівня нелюдського поводження; 7) доступ до психіатричної допомоги в українських установах виконання покарань вкрай недостатній для ув'язнених; 8) порушення вимоги конфіденційності медичної інформації про засуджених; 9) проблема з забезпеченням медичними препаратами, закупівля яких відбувається зараз у централізованому порядку, потребує значного часу і фактично унеможливорює оперативне придбання медичними частинами додаткових препаратів, у разі виникнення такої потреби»¹.

¹ Беспала, Т., Захаров, Є., Овдієнко, А., Ревякін, М., Романов, М., Токарев, Г. (2021). *Реформа пенітенціарної медицини*. Права людини. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1643870575>

Тому, очевидно, що за існуючих умов говорити про позитивні зміни у стані забезпечення права на медичну допомогу засуджених до позбавлення волі зарано. Треба й надалі збільшувати фінансування сфери охорони здоров'я відповідної категорії засуджених осіб, а також вживати заходів, спрямованих на усунення вищенаведених проблем та мінімізувати негативні наслідки порушення цього права на практиці.

Реалізація права на працю, передбаченого ст. 43 Конституції України, зміст якого полягає в можливості вільно розпоряджатися своєю здатністю до праці, засудженими, які відбувають покарання, пов'язані з позбавленням волі, має свої особливості та обмеження.

Такі особливості передусім передбачені КВК України та Інструкцією про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі¹.

Як зазначається в літературі, обмеження у реалізації права на працю мають каральний та виховний характер і випливають із самого покарання. До цих обмежень належать: неможливість добровільного вступу в трудові відносини, зміна їх характеру чи добровільне припинення, вільне користування коштами тощо².

Відповідно до норм кримінально-виконавчого законодавства України: «Засуджені до обмеження волі залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, як правило, на виробництві виправних центрів, а також на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою» (ст. 60 КВК України).

Натомість «засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем

¹ Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі: Наказ Міністерства юстиції від 07.03.2013 р. № 396/5 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13>.

² Бадира, В. А., Денисов, С. Ф., Денисова, Т. А. (2008). *Кримінально-виконавче право: навчальний посібник* (Ред. Денисова Т. А.) Істина.

або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Такі договори погоджуються адміністрацією колонії та повинні містити порядок їх виконання. Адміністрація зобов'язана створювати умови для праці засуджених за договорами цивільно-правового характеру та трудовими договорами» (ст. 118 КВК України).

Більшість існуючих УВП мають власне виробництво, де засуджені особи працюють, виконуючи замовлення. У системі ДКВС України функціонують підприємства УВП, які є державними підприємствами, та покликані здійснювати господарську діяльність та професійно-технічне навчання засуджених. Засуджені особи залучаються до праці з урахуванням наявних виробничих потужностей підприємств УВП (ст. 13 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»).

Однак не виключена можливість залучення засуджених до позбавлення волі до праці на підприємствах державної або інших форм власності. Водночас не всі категорії засуджених осіб можуть працювати за межами УВП. Так, засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території виправної колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу. Засуджені неповнолітні залучаються до праці тільки на підприємствах виховних колоній¹.

Попри зміни, внесені у квітні 2014 року до КВК України, які уніфікували підхід законодавця до розуміння правової природи праці засуджених до позбавлення волі як права, не можна залишати поза увагою той факт, що праця засуджених завжди матиме обов'язковий характер і в чистому вигляді як право не може розглядатися. Такий висновок можна зробити зі здійсненого аналізу норм чинного кримінально-виконавчого законодавства, яке серед основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених називає суспільно-корисну працю, що містить економічні, фізичні чи оздоровчі цілі та ціль виконання зобов'язань засудженим. А тому створення умов для залучення засуджених до праці та відшкодування

¹ Степанюк, А. Х., Яковець, І. С. (2005). *Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар* (Ред. Степанюк А. Х.) ТОВ «Одіссей».

ними збитків, завданих злочином, а також виконання інших майнових зобов'язань залишається одним із пріоритетних напрямів реалізації кримінально-виконавчої політики¹. Сьогодні це питання не втратило своєї актуальності.

Про це свідчать і задекларовані плани Міністерства юстиції України, які зводяться до забезпечення роботою і стимулювати ув'язнених та засуджених до праці. Як зазначила заступниця міністра юстиції України О. Висоцька: «Ми маємо залучати засуджених до роботи, бо вважаємо, що вони будуть більш вмотивованими, якщо знатимуть, як можна чесно заробляти, та матимуть при виході із установ позбавлення волі певний капітал»².

Видається, що такі наміри слід вітати і втілювати у життя з врахуванням європейського досвіду та особливостей національного правового менталітету.

Як слушно зауважувала Т. Денисова: «Сьогодні ситуація у більшості розвинутих західних країн кардинально змінилася. Праця у пенітенціарних системах репрезентується не як виправний засіб, притаманний марксистській філософії, а як інструментальний засіб, що дає змогу засудженим більш легко переносити ув'язнення, можливість для бажаючих підготуватися до майбутньої свободи в аспекті забезпечення себе зайнятістю»³.

М. Кутепов цілком справедливо розглядає працю засуджених як шлях до ресоціалізації⁴.

Справді внаслідок застосування праці засуджених до позбавлення волі з урахуванням індивідуальних особливостей особистості засудженого в кінцевому підсумку можна досягти працевлаштування

¹ Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2014). Про правову природу праці засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 3(2). Херсон. 40.

² Висоцька, О.: Європейський досвід допоможе нам напрацювати дієву модель залучення ув'язнених до праці. (2022). URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-evropeyskiy-dosvid-dopomoje-nam-napratsyuvati-dievu-model-zaluchennya-uvyaznenih-do-pratsi>

³ Денисова, Т. (2019). Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. (7). 114.

⁴ Кутепов, М. Ю. (2020). Праця засуджених як шлях до ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. (7). 322–325.

особи, звільненої з місць відбування покарання, що буде найкращим підтвердженням не лише ефективності застосування праці засуджених до позбавлення волі, але і їх успішної ресоціалізації.

З правом на працю тісно пов'язане право на зайнятість. Р. Шабанов, розмірковуючи над питанням співвідношення права на працю та права на зайнятість, дійшов логічного висновку про природність первинності права на працю перед правом на зайнятість, які співвідносяться як сутність та форма, як право і закон, де право на працю посідає центральне місце, а право на зайнятість у формі правового закону має надати природному праву на працю рушійної сили. Розуміння права на зайнятість саме як законодавчого права, яке є інструментом реалізації права на працю, дозволяє при його реалізації вимагати додержання природно-правових вимог права на працю та не може залежати від політичних чи економічних інтересів¹

Питання реалізації права на зайнятість завжди було, є і буде актуальним як з теоретичної, так і практичної точки зору. Варто відзначити, що в умовах сьогоденної соціально-економічної кризи, в якій перебуває наша держава, проблема забезпечення зайнятості населення особливо загострилася.

Відповідно до п. 7 ч. 1 Закону України «Про зайнятість населення» під поняттям «зайнятість» слід розуміти не заборонену законодавством діяльність осіб, пов'язану із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно².

Р. Шабанов, аналізуючи правову природу права на зайнятість, зазначає, що: «право на зайнятість виступає, по-перше, як суб'єктивне право кожного громадянина, який відноситься до економічно активного населення, на державне сприяння в одержанні роботи або необ-

¹ Шабанов, Р. І. (2014). Правова природа права на зайнятість як юридичного механізму забезпечення зайнятості населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право.* (26). 122.

² Про зайнятість населення: Закон України № 5067-VI р. (2012) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

хідної профпідготовки для цього, якому відповідає обов'язок держави в особі його компетентних органів здійснити таке сприяння, і, по-друге, як правочин реалізувати свої можливості на одержання державного сприяння в різних організаційно-правових формах, вимагати від відповідних органів та посадових осіб належного виконання цього обов'язку»¹.

Для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, можливість реалізувати своє суб'єктивне право на зайнятість набагато менша у порівнянні з іншими особами.

Така ситуація зумовлена багатьма чинниками, а саме: упередженістю потенційного роботодавця щодо особи, яка раніше відбувала покарання в місцях позбавлення волі; недостатнім рівнем ресоціалізації звільненої особи; втратою навичок та вмінь професійної діяльності тощо.

З огляду на ці обставини особи, звільнені після відбуття покарання, віднесені до категорії громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню (п. 3 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення»).

Окрім того, задля засвоєння звільненими особами з місць позбавлення волі соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, в тому числі через реалізацію свого права на зайнятість, здійснюються заходи соціального патронажу.

Так, відповідно до ст. 18 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» Державна служба зайнятості наділена повноваженнями щодо здійснення соціального патронажу, зокрема вона бере участь у підготовці до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, та здійснює інші повноваження в цій сфері ².

¹ Шабанов, Р. І. (2014). Правова природа права на зайнятість як юридичного механізму забезпечення зайнятості населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право.* (26). 123.

² Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (2011): Закон України № 3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>.

Таким чином, законодавчо передбачені додаткові гарантії для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, у сприянні працевлаштуванню та заходи інформаційно-роз'яснювального і профорієнтаційного характеру для осіб, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі, сприяють подальшій соціальній адаптації раніше засудженої особи та реалізації її права на зайнятість, що, в свою чергу, позитивно впливає на особу і зменшує ризики вчинення нею нових злочинних діянь¹.

Отже, без перебільшення можна стверджувати, що вирішення питання забезпечення зайнятості та працевлаштування осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є одним із індикаторів реінтеграції їх у суспільне життя в якості повноправних його учасників.

Ведучи мову про обов'язки, які разом з правами є основою спеціального правового статусу засуджених осіб, відзначимо, що слушною є позиція Ю. Кричун про те, що: «обов'язки засуджених мають велике значення в механізмі правового регулювання. Вони обмежують, конкретизують і доповнюють загальний статус громадян. Сутність юридичних обов'язків засуджених виражається у вимозі необхідної, з точки зору держави, влади і закону, поведінки. Ця поведінка забезпечується заходами державного примусу. Юридичні обов'язки виявляються через їх зміст та структуру, в яку включається потрібність здійснення певних дій і необхідність стримуватися від деяких із них»².

Обов'язкам засуджених присвячена ст. 9 КВК України. Так, у ч. 1 ст. 9 КВК України передбачений такий перелік обов'язків: 1) виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи,

¹ Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2015, 22 грудня). До питання реалізації права на зайнятість осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики зайнятості*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: Український центр соціально-правових досліджень. 74.

² Кричун, Ю. А. (2014). Теоретичні положення визначення поняття та змісту правового статусу засуджених до позбавлення волі. *Держава та регіони. Серія: 2* (44). 85.

честь і гідність інших осіб; 2) виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації; 3) ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених; 4) з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації.

У свою чергу, основні права засуджених, як уже раніше згадувалося, закріплені у ст. 8 КВК України. Зазначимо, що їх перелік значно ширший, ніж обов'язків, а це свідчить про законодавчо закріплену непропорційність обсягу прав та обов'язків засуджених. Як із цього приводу справедливо стверджує О. Богатирьова, будь-яке право людини повинно бути врівноважене обов'язком. Проаналізувавши ст. 8, 9, 107 КВК України, можна констатувати, що їх співвідношення вже складає 1:3 й не на користь обов'язків, хоча засуджені відбувають покарання у виді позбавлення волі, яке насамперед передбачає обмеження та заборони. Такий дисбаланс не дає змоги для кожного права засудженого віднайти його обов'язок, що перешкоджає належній організації режиму в установах виконання покарань¹.

Тому в літературі висловлюються пропозиції щодо розширення для засуджених кола обов'язків шляхом трансформації окремих прав у обов'язки. У першу чергу це повинно стосуватися осіб, які відбувають покарання, пов'язані з позбавленням волі.

Пропонується працю для таких засуджених зробити обов'язковою.

До прикладу, П. Ісаков та О. Концемал звертаються до історії та з'ясовують особливості працевлаштування засуджених у в'язницях УСРР в 1920 р. Згідно з циркуляром Центрального Карального відділу № 11 від 1920 р. як у «виправно-трудоному», так і фінансовому відношеннях Каральний Відділ Народного Комісаріату юстиції вважав за необхідне докласти всіх зусиль для того, щоб усі без винятку здо-

¹ Богатирьова, О. І. (2015, 27 листопада). Співвідношення прав та обов'язків осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Ін-т крим.-викон. служби. 108.

рові засуджені, наскільки це було можливим при тоді існуючих умовах, залучалися до тюремних робіт¹.

За твердженням авторів, саме так (з урахуванням таких важливих аспектів, як суспільна корисність та оплачуваність) має діяти адміністрація сучасних установ виконання покарань для того, щоб засуджений міг сам себе утримувати в місцях ув'язнення та сплачувати всі відрахування як фізичним особам, так і юридичним. Такі дії дадуть змогу відчути особі, яка відбуває покарання, певний каральний вплив за призначене судом покарання. Окрім того, засуджений власними силами буде відшкодовувати всі завдані ним матеріальні і моральні збитки².

Як зазначає О. Стулов, законодавець, надавши засудженим до позбавлення волі право самим вирішувати дилему «працювати – не працювати», «забув» про інтереси осіб, постраждалих від злочинів. Між тим, ст. 41 Конституції України проголошує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що право приватної власності є непорушним. Загальновідомо, що значна частина засуджених не має власного майна, за рахунок якого можливе відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди потерпілим від злочинів. За таких умов добровільний порядок працевлаштування цієї категорії засуджених фактично унеможлиблює виконання правоохоронними органами завдань, визначених у ст. 1 КК України, оскільки позбавляє їх можливості скористатись механізмом примусового виконання судових рішень шляхом звернення стягнень на заробітну плату засуджених. І вже зовсім несправедливим (і навіть цинічним) є утримання не бажаючих працювати засуджених за бюджетні кошти, а отже, і за кошти (податки) потерпілих від злочинів, які самі вправі очікувати від держави належної організації виконання судових рішень у частині майнових стягнень. Ураховуючи викладене, видається правомірною пропозиція законодавчо обмежити суб'єктивне право засу-

¹ Ісаков, П. М., Концемал, О. О. (2016, 2 грудня). Окремі аспекти працевлаштування засуджених у місцях позбавлення волі в УСРР 1920 р. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ. Ін-т крим.-викон. служби. 132–133.

² Там само.

джених до позбавлення волі працювати (чи не працювати) та вільно обирати вид трудової діяльності під час відбування покарання шляхом встановлення обов'язку працювати у визначених адміністрацією виправних колоній місцях і роботах принаймні тим засудженим, які мають виконавчі листи¹.

М. Пузирьов наголошує, що необхідно повернутися до норми, котра діяла до 8 квітня 2014 року, за якою праця була обов'язком засуджених та злісним порушенням встановленого порядку відбування покарання визнавалася необґрунтована відмова від праці (не менш як три рази впродовж року)².

Однак названі вище пропозиції щодо залучення засуджених до праці в обов'язковому порядку є неправомірними і суперечать міжнародним нормам.

Правило 96 Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями (Правил Мандели) передбачає, що засуджені ув'язнені повинні мати можливість працювати і / або брати активну участь у своїй реабілітації за умови встановлення лікарем або іншими кваліфікованими медичними фахівцями їх фізичної та психічної придатності³.

Таким чином, засуджені наділяються можливістю, тобто, правом працювати. При цьому наявність засуджених осіб в УВП, не залучених до праці, як правило, деморалізує їх та поглиблює криміногенну обстановку в установі. Тому необхідно адміністрації УВП докладати зусиль для посилення мотивації засуджених працювати у місцях позбавлення волі. Задля досягнення цієї мети пропонується внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства, які б передбачали систему додаткових пільг і переваг: користування додатковими оплачуваними послугами, поліпшеними побутовими умовами тримання тільки за ко-

¹ Стулов, О. (2016). *Правова регламентація працевикористання засуджених до позбавлення волі: погляд крізь призму Конституції України. Підприємництво, господарство і право*. 8. 162.

² Пузирьов, М. С. (2018). *Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія*. ВД «Дакор».

³ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поведінки з в'язнями (Правила Нельсона Мандели). (Дата звернення 12 серпня 2024 р.) URL: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/cpej-prison-reform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf

шти, зароблені в УВП; надання короткострокових відпусток тим засудженим, які залучаються до праці; можливість проведення побачень за межами УВП, виходу за межі УВП у вихідні та святкові дні; пільговий залік відбутого строку покарання (наприклад зарахування трьох днів відбутого покарання за чотири, або одного дня відбутого покарання за півтора в залежності від виду робіт); та при зміні умов тримання, умовно-дostroковому звільненні, заміні не відбутої частини покарання більш м'яким; чітке визначення та закріплення на законодавчому рівні можливості умовно-дostroкового звільнення та заміни не відбутої частини покарання більш м'яким тільки для тих засуджених, які працюють в УВП; можливість витрачати частину зароблених коштів в установі, іншу – надсилати сім'ям, а решту – накопичувати на особових рахунках (що дасть змогу забезпечити себе чи свою родину на перший час після звільнення; погасити майнові зобов'язання тощо)¹.

Неоднозначним є досвід зарубіжних країн з приводу залучення до праці засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Обов'язкове залучення до праці передбачено у США, Норвегії, Швеції, Австрії, Франції, Фінляндії, Японії; залучення до праці за бажанням засудженого має місце у Великобританії, Іспанії, Чехії, Італії, Словенії, Канаді, Данії, Польщі, Молдові, Нідерландах².

Відповідно до законодавства Швейцарії кожен засуджений повинен працювати. Якщо засуджений не працює, він зобов'язаний навчатися (створені мовні та інші професійні курси). Часто робота засуджених поєднується із навчанням³. У Франції навчання в школі для засуджених є обов'язковим⁴.

¹ Кирилюк, В. А. (2017). Деякі питання залучення засуджених до позбавлення волі до праці та пропозиції щодо її оптимізації. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2. 158–162.

² Там само.

³ Клиша, В. (2015). Досвід пенітенціаріїв Швейцарії. Що можна впровадити в Україні для збалансування національної кримінально-виконавчої політики? URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/743205?sessionId=D3805638D3E1CE3035FE284343A45F8E>

⁴ Шевченко, О. Д. (2015). Досвід зарубіжних країн щодо забезпечення права на освіту засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 6 (3). 77.

З огляду на приклади міжнародного законодавства, характером обов'язковості слід наділити навчання засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в Україні, зокрема обов'язковою повинна бути загальна середня освіта.

За допомогою добровільного залучення засуджених до праці і в сукупності з іншими засобами (режимом відбування покарання, соціально-виховною роботою тощо) можна досягти позитивних змін його особистості, які допоможуть засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, створять реальну можливість у майбутньому легше і швидше адаптуватися до життя «на волі»¹. Для цього організація та методи роботи в установах виконання покарань мають максимально наближатися до тих, що прийняті на аналогічній роботі на волі.

1.4. Особливості реалізації правового статусу засуджених осіб в умовах воєнного стану в Україні

Повномасштабна військова агресія росії, розпочата 24 лютого 2022 року, поглибила існуючі проблеми у сфері виконання покарань в Україні, загострила питання забезпечення прав та свобод засуджених осіб, обумовила необхідність посилення чинних заходів їх особистої безпеки в установах виконання покарань, а також запровадження нових механізмів убезпечення життя та здоров'я засуджених. Особливо це стосується тих осіб, які відбувають покарання в установах, що розташовані в зоні бойових дій або на лінії зіткнення.

Відтак, враховуючи умови запровадженого воєнного стану, питання «безпекового потенціалу» пенітенціарної системи як щодо засуджених, персоналу органів та установ виконання покарань, так і суспільства, більше того – держави загострилося. Перед кримінально-виконавчою системою постали нові виклики, які одночасно по-

¹ Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2018). Обов'язки засуджених та їх пропорційність з правами. *Правові новели*. 4. 259–260.

глибили існуючі та створили нові проблеми у процесі виконання-відбування покарань, а також обумовили покладення на органи та установи виконання покарань нових завдань та функцій¹.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, аналізуючи вплив збройного конфлікту на місця несвободи в Україні зазначає, що: «За даними Міністерства юстиції України, у структурі ДКВС України налічується 182 УВП. Станом на 31.12.2023 року не функціонують: 29 УВП, розташованих на територіях Донецької та Луганської областей, тимчасово непідконтрольних уряду України з 2014 року; 5 установ на ТОТ АР Крим та Севастополя; 7 УВП, розташованих на територіях, тимчасово окупованих росією з 24 лютого 2022 року; у 9 УВП засуджених та ув'язнених не тримають у зв'язку зі здійсненням евакуації та розташуванням на деокупованих територіях Херсонської області. Крім того, 2 УВП перепрофільовано в табори для тримання військовополонених; функціонує 1 виховна установа»².

Згідно з інформацією Міністерства юстиції України «стосовно місць несвободи, які постраждали внаслідок збройної агресії росії проти України: зазнали руйнувань 22 УВП, 15 зазнали незначних руйнувань і пошкоджень майна, часткового руйнування будівель, серед таких установ значних руйнувань зазнали «Північна виправна колонія № 90», «Торецька виправна колонія (№ 2)», «Селидівська виправна колонія (№ 82)». Непридатними для подальшого використання стали «Дружелюбівський виправний центр (№ 1)» та «Оріхівська виправна колонія (№ 88)». Часткових руйнувань будівель зазнала «Софіївська виправна колонія (№ 55)». «Бахмутська УВП (№ 6)» міститься на ТОТ»³

¹ Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2024). Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану. *Law and Society*. 9. 67.

² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/>.

³ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf>

Розглядаючи проблеми кримінально-виконавчої системи України в умовах воєнного стану, доречно їх класифікувати на ті, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, і проблеми в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій.

Серед проблем, які виникли й існують у регіонах, які є відносно безпечними, М. Романов називає: «порушення прав засуджених та ув'язнених; катування, насильство та залякування; незабезпечення безпеки засуджених, ув'язнених та персоналу (несвоєчасна, неповна та неналежна евакуація, неналежне фінансування, відсутність інформаційної та управлінської підтримки та супроводу дій персоналу та ув'язнених, залишення персоналу та ув'язнених в небезпеці, неналежний стан установ виконання покарань, до яких переміщуються евакуйовані засуджені та ув'язнені); несвоєчасне, неповне звільнення засуджених та ув'язнених за відповідними правовими підставами або позбавлення засуджених та ув'язнених таких можливостей»¹.

До проблем, які виникли й існують на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій, зазначений вище науковець відносить: «порушення прав засуджених та ув'язнених; катування, насильство та залякування; переміщення ув'язнених в невідомі місця та напрямки; надання громадянства держави-агресора без наявності вільного волевиявлення ув'язнених; звільнення окремих ув'язнених від відбування покарання або з-під варти; зміни вироків та інших процесуальних правових підстав перебування ув'язнених в установах; використання ув'язнених як робітничої сили, військових та «живого щиту»; використання інфраструктури установ виконання покарань для розміщення особового складу військових, техніки, військового обладнання та боєприпасів»².

В умовах воєнного стану також «загострилися проблеми, над розв'язанням яких працювала / працює українська в'язнична система. Зокрема, в установах, що перебували в епіцентрі бойових дій, адмі-

¹ Романов, М. (2022). Установи виконання покарань під час війни. URL: <https://khp.org/1608811011>.

² Там само.

ністрація стикалася з гострими питаннями постачання питної води, тепла та енергії, порушувався телефонний та інтернет-зв'язок, в установах південного регіону виникали проблеми з мобільним зв'язком українських операторів. В установах у зонах бойових дій були труднощі з доставленням харчових продуктів і медикаментів безпосередньо до установ, деякі постачальники опалювальних ресурсів (вугілля та дров) не виконували своїх зобов'язань. Для розв'язання цих питань у ДКВС України створено гуманітарний штаб з координації збору та розподілу гуманітарної допомоги в'язничної інфраструктури, триває співпраця з міжнародними та українськими благодійними і волонтерськими організаціями»¹.

Відтак, можна констатувати, що сьогодні забезпечення безпеки засуджених – це один з основних напрямів діяльності органів та УВП. Крім того, «забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в УВП та СІЗО» передбачено у переліку основних цілей Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року ².

Право засуджених осіб, зокрема, тих, що відбувають покарання пов'язані з позбавленням волі, на особисту безпеку закріплюється на рівні ст. 10 КВК України³.

Як відзначає О. Лисодед: «забезпечення права на безпеку як стану захищеності життєво важливих інтересів особи від будь-якої зовнішньої загрози є досить актуальним для засуджених, які відбувають покарання, що пов'язані з реальним позбавленням або обмеженням волі особи, оскільки вони, знаходячись в умовах певної ізоляції від суспільства, не мають можливості самостійно використати всі засоби

¹ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf>

² Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках (2022): розпорядження Кабінету Міністрів України № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>

³ Кримінально-виконавчий кодекс України (2003): Закон України № 1129-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

й механізми забезпечення своєї (безпеки?), які дозволені законодавством»¹.

Слушно зауважує Ю. Івчук, зазначаючи, що: «Розглядаючи питання особистої безпеки засуджених до позбавлення волі в умовах воєнного стану не можна оминати увагою вимоги до діяльності установ виконання покарань на підконтрольній частині території України у тилу, оскільки на сьогоднішній день залишається високим ризик завдання ракетних ударів з боку РФ по об'єктам цивільної інфраструктури та режимним об'єктам. У цьому контексті актуальним та не врегульованим є питання щодо облаштування укриттів та захисних споруд на території установ виконання покарань»².

Так, згідно з інформацією Міністерства юстиції України: «станом на грудень 2023 року фонд захисних споруд цивільного захисту ДКВС України налічує 293 захисні споруди, готові до використання за призначенням, зокрема 22 сховища, 121 протирадіаційне укриття, 150 найпростіших укриттів та споруд подвійного призначення, що задовольняє потребу в укритті 94,5% осіб від кількості персоналу УВП і СІЗО ДКВС України, та 78,4% осіб від кількості засуджених та осіб, узятих під варту, що підлягають укриттю»³.

Більше того, «з метою забезпечення наявного фонду захисних споруд готовим до використання за призначенням протягом серпня 2023 року в усіх установах проведено додаткові обстеження об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту..., за результатами проведення яких оформлено відповідні акти, складено дефектні акти та кошторисну документацію для проведення поточних і капітальних ремонтів захисних споруд. Визначено придатними для ви-

¹ Лисодед, О. В. (2013, 25 квітня). *Забезпечення права засуджених на особисту безпеку. Державна політика у сфері захисту потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали круглого столу*. Харків. 107.

² Івчук, Ю. Ю. (2023). *Забезпечення правового статусу засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань під час воєнного стану: проблемні аспекти. Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 1 (45). 17.

³ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf>

користання 134 такі приміщення місткістю 48 658 осіб, з яких 58 місткістю 20 523 осіб поставлено на облік як захисні споруди. Поточному ремонту підлягають 98 захисних споруд, розташованих у 34 установах, а капітальному ремонту – 18 захисних споруд, які перебувають на балансі 10 установ. Водночас у 31 установі, що не має укриттів (сховищ та протирадіаційних укриттів) для захисту від ракетних ударів засуджених та осіб, узятих під варту, існує потреба в будівництві нових захисних споруд цивільного захисту, в 6 установах – у реконструкції наявних захисних споруд. У червні 2023 року Міністерство юстиції України визначило потребу установ у додатковому фінансуванні для приведення захисних споруд у стан готовності та 12 липня 2023 року до Міністерства фінансів України надіслало листа (№ 90873/8907-4-23/16.3.1) щодо додаткової потреби в коштах на облаштування захисних споруд цивільного захисту»¹.

При цьому доречно зауважити, що при облаштуванні укриттів та захисних споруд на території УВП слід дотримуватися принципу роздільного тримання засуджених осіб, передбаченого ст. 92 КВК України, у тому числі в укриттях, що надзвичайно важко матеріально-технічно забезпечити.

Окрім того, в умовах воєнного стану в Україні очевидною є необхідність удосконалення процедури ефективної та оперативної евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до установ виконання покарань з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості; посилення зусиль щодо організації повернення засуджених осіб з окупованих територій на території підконтрольні Україні, створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях тощо².

¹ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf>

² Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2022). Воєнний стан у системі чинників (факторів), що впливають на кримінально-виконавчу політику України. *Law and Society*. 6. 82.

Ведучи мову про нинішній стан кримінально-виконавчої системи України, начальник Департаменту з питань виконання кримінальних покарань С. Гречанюк під час виступу 21 червня 2023 року у Києві на Міжнародному пенітенціарному форумі України – 2023 наголосив на оперативних військових проєктах «Зберегти систему та бути корисними для держави», зокрема: «1. Евакуювали понад 10% українських полонених із зони бойових дій та підготували плани дій на випадок наближення війни до кожної з українських пенітенціарних установ. 2. Розроблено алгоритми дій штабу в районі бойових дій та при можливому зайнятті установ виконання покарань. 3. Озброєно та залучено до захисту України воєнізовані формування ДКВС України. 4. У співпраці з Офісом Президента України досягнуто звільнення шляхом помилування близько 400 засуджених, які виявили бажання захищати Батьківщину в лавах Збройних Сил. 5. Здійснено ведення обліку та документування збитків, заподіяних бойовими діями в установах кримінально-виконавчої системи. 6. Запущено центри стійкості у відкритих частинах колоній для підтримки місцевого населення в містах і селах України»¹.

Не зважаючи, на норму закріплену ч. 1 ст. 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», яка встановлює категорії осіб, що звільняються від призову на строкову військову службу в мирний час, до яких віднесено громадян України, які були засуджені за вчинення кримінального правопорушення до позбавлення волі, обмеження волі, зокрема й із звільненням від відбування покарання², у зв'язку із початком повномасштабної війни росії проти України та запровадженням воєнного стану засуджені особи, насамперед колишні військові, почали виявляти ініціативу захищати країну.

Президентом України прийнято три укази про помилування, завдяки яким 363 засуджених взяли до рук зброю й пішли на захист

¹ 21 червня 2023 року у Києві пройшов міжнародний пенітенціарний форум, який організували та провели Міністерство юстиції України та Департамент з питань виконання кримінальних покарань за підтримки управління ООН з наркотиків та злочинності UNODC – UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME. (2023). URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/13091/>

² Про військовий обов'язок і військову службу (1992): Закон України №2232-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

України. Клопотання про бажання служити продовжували надходити від засуджених¹.

Відтак 8.05.2024 року прийнято закон України, яким запроваджено інститут умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальній цілісності України².

Станом на 12.07.2024 року до суду подано 3944 клопотання засуджених щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. За участі прокурорів суди вже розглянули та своїми рішеннями задовольнили 3775 клопотань. На їх виконання 3561 засуджений вже поступив на службу до лав Збройних Сил України³.

===== Висновки до розділу 2

Із проаналізованого вище можемо зробити висновок, що в умовах воєнного стану зміщено пріоритети функціонування кримінально-виконавчої системи: крім завдань щодо реалізації кари, створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, важливе значення набули завдання щодо забезпечення безпеки як засуджених, так і персоналу органів та установ виконання покарань, а також забезпечення безпеки Української держави.

¹ Президент помилував уже 363 засуджених, що захотіли воювати за Україну. Яка процедура. (2022). URL: <https://novynarnia.com/2022/04/10/prezydent-pomylyuvav-uzhe-363-zasudzhenyh-yaki-zahotily-voyuvaty-za-ukrayinu-yaka-proczedura/>

² Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальній цілісності (2024): Закон України № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text>

³ 3561 засуджений вже поступив на службу до ЗСУ – органи прокуратури продовжують вживати дієвих заходів щодо реалізації їхніх прав (2024). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/3561-zasudzenii-vze-postupiv-na-sluzbu-do-zsu-organi-prokuraturi-prodovzuyut-vzivati-dijevix-zaxodiv-shhodo-realizaciyi-yixnix-prav>

Підсумовуючи, доречно відзначити, що аналіз ситуації в установах виконання покарань в умовах воєнного стану, зокрема, у частині забезпечення безпеки засуджених осіб та персоналу таких установ продемонстрував необхідність вжиття наступних заходів щодо покращення ситуації у відповідній сфері: облаштування в установах виконання покарань сховищ та укриттів для забезпечення безпеки під час обстрілів та бомбардувань; удосконалення процедури проведення ефективної та своєчасної евакуації засуджених осіб; посилення зусиль щодо організації повернення засуджених з окупованих територій на території підконтрольні Україні, створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях; налагодження позитивних взаємовідносин між персоналом установи виконання покарань та засудженими з метою мінімізації ризиків переходу засуджених на бік ворога у разі захоплення установи виконання покарань; проведення заходів адміністрацією установи виконання покарання з персоналом установи, спрямованих на запобігання можливої колабораційної діяльності.

Список використаних джерел до розділу 2

1. 21 червня 2023 року у Києві пройшов міжнародний пенітенціарний форум, який організували та провели Міністерство юстиції України та Департамент з питань виконання кримінальних покарань за підтримки управління ООН з наркотиків та злочинності UNODC – UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME. (2023). URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/13091/>
2. 3561 засуджений вже поступив на службу до ЗСУ – органи прокуратури продовжують вживати дієвих заходів щодо реалізації їхніх прав (2024). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/3561-zasudzenii-vze-postupiv-na-sluzbu-do-zsu-organi-prokuraturi-prodovzuyut-vzivati-dijevix-zaxodiv-shhodo-realizaciyi-yixnix-prav>
3. Автухов, К. А. (2014). Відомчі нормативно-правові акти у процесі реформування правового регулювання діяльності Державної кримінально-

- виконавчої служби України. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* (27). 178.
4. Автухов, К. А. (2015, 20 листопада). До питання визначення поняття «правовий статус засудженого». *Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару*. Харків, ХНУВС. 14.
5. Автухов, К. А., Гальцова, О. В., Кутєпов, М. Ю. (2021) *Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування: монографія* (Ред. Степанюк, А. Ф.) Право.
6. Бадира, В. А., Денисов, С. Ф., Денисова, Т. А. (2008). *Кримінально-виконавче право: навчальний посібник* (Ред. Денисова Т. А.) Істина.
7. Безверха, А. О. (2016, 2 грудня). Вплив релігії на засуджених при відбуванні кримінального покарання. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф.* Київ. Ін-т крим.-викон. Служби. 253
8. Беспала, Т., Захаров, С., Овдієнко, А., Ревякін, М., Романов, М., Токарев, Г. (2021). *Реформа пенітенціарної медицини*. Права людини. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1643870575>
9. Богатирьова, О. І. (2015, 27 листопада). Співвідношення прав та обов'язків осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: Ін-т крим.-викон. служби. 108.
10. Богатирьова, О. І. (2016, 2 грудня). Захист прав засуджених на охорону здоров'я. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф.* Київ, Ін-т крим.-викон. служби. 379.
11. Василюк, І. М. (2016). Позиція міжнародних стандартів щодо права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 5(14). 95–99.
12. Висоцька, О. (2022). Європейський досвід допоможе нам напрацювати дієву модель залучення ув'язнених до праці. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-evropeyskiy-dosvid-dopomoje-nam-napratsyuvati-dievu-model-zaluchennya-uvyaznenih-do-pratsi>
13. Гальцова, О. В. (2017). Щодо права засуджених на життя під час відбування покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. (1). 122–124.

14. Гальцова, О. В. (2020). Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні та відбуванні покарань: *монографія*. Право.
15. Голоборотько, Д. Є. (2017). Законодавчі гарантії права засуджених на свободу світогляду та віросповідання в Україні (1991–2016 рр.). *Держава та регіони. Серія: Право*. 1(55). 8–13.
16. Гуцуляк, М. Я. (2010). Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного університету. Серія Юридичні науки*. (3). 139.
17. Денисова Т. (2019). Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. (7). 114.
18. Денисова, Т. (Ред.) (2008) *Кримінально-виконавче право України: навчальний посібник*. Істина.
19. Джужа, О. М., Колб, І. О. (2016, 2 грудня). Повага до людської гідності засуджених: поняття та шляхи забезпечення в процесі виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ. Ін-т крим.-викон. Служби. 267.
20. Дуюнова, Т. В. (2014). Особливості забезпечення конституційного права на працю засуджених до позбавлення волі та засуджених довічно. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. (27). 151–160.
21. Закон України «Кримінальний процесуальний кодекс України» №4651-VI05 (2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
22. Івчук, Ю. Ю. (2023). Забезпечення правового статусу засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань під час воєнного стану: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 1 (45). 17.
23. Ісаков П. М., Концемал, О. О. (2016, 2 грудня). Окремі аспекти працевлаштування засуджених у місцях позбавлення волі в УСРР 1920 р. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ. Ін-т крим.-викон. служби. 132–133.
24. Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2014). Про правову природу праці засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 3(2). Херсон. 40.
25. Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2015, 22 грудня). До питання реалізації права на зайнятість осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Правові,*

- економічні та організаційні засади реалізації державної політики зайнятості*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: Український центр соціально-правових досліджень. 74.
26. Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2018). Обов'язки засуджених та їх пропорційність з правами. *Правові новели*. 4. 259–260.
 27. Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2018, 29 березня). Правовий статус засуджених: поняття та сутність. *Актуальні питання кримінально-виконавчого законодавства та практики: зб. матеріалів круглого столу* (відп. ред. І. М. Микитась, М. І. Рудницьких). Київ : Ін-т крим.-викон. служби. 67–68.
 28. Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2024). Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану. *Law and Society*. 9. 67.
 29. Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2019). Кримінально-виконавча політика України: *монографія*. Івано-Франівськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника.
 30. Кернякевич-Танасійчук, Ю. В. (2022). Воєнний стан у системі чинників (факторів), що впливають на кримінально-виконавчу політику України. *Law and Society*. 6. 82.
 31. Кирилюк, В. А. (2017). Деякі питання залучення засуджених до позбавлення волі до праці та пропозиції щодо її оптимізації. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2. 158–162.
 32. Клиша, В. (2015). Досвід пенітенціаріїв Швейцарії. Що можна впровадити в Україні для збалансування національної кримінально-виконавчої політики? URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/743205?sessionId=D3805638D3E1CE3035FE284343A45F8E>
 33. Колб, О. Г., Василюк, І. М. (2016, 2 грудня). Гуманне ставлення до засуджених як елемент їх права, межі гуманності при виконанні покарання у виді позбавлення волі. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ, Ін-т крим.-викон. служби. 33.
 34. Колодій, А. М., Олійник, А. Ю. (2008). *Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник*. Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність».
 35. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
 36. Котюк, В. О. (1996). *Теорія права : навчальний посібник для юрид. фак. вузів*. Вентурі.

37. Кримінально-виконавчий кодекс України (2003): Закон України № 1129-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
38. Кримінально-виконавчий кодекс України (2003): Закон України № 1129-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page>
39. Кричун, Ю. А. (2014). Теоретичні положення визначення поняття та змісту правового статусу засуджених до позбавлення волі. *Держава та регіони. Серія: 2* (44). 85.
40. Крупник, Л. О. (2016, 2 грудня). Проблема людської гідності у місцях позбавлення волі (крізь призму в'язничного душпастирства) *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ: зб. матеріалів міжнар. практ. – конф. Київ. Ін-т крим.-викон. Служби*. 293–294
41. Кутепов, М. Ю. (2020). Праця засуджених як шлях до ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. (7). 322–325.
42. Лисенко, М. І. (2015). Забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 13(2). 78–80
43. Лисодєд, О. В. (2013, 25 квітня). *Забезпечення права засуджених на особисту безпеку. Державна політика у сфері захисту потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали круглого столу*. Харків. 107.
44. Лисодєд, О. В. (2015, 27 листопада) Щодо права засуджених до позбавлення волі на звернення. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ. Ін-т крим.-викон. служби*. 177–179.
45. Литвиненко, І. Л. (2007). До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Університетські наукові записки*. 2 (22). 57–58.
46. Марисюк, К. Б. (2015). Поняття та суть правового статусу засуджених. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. (14). 54.
47. Микитась, І. М. (2015). Правова охорона авторських прав засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 32 (3). 53–55.
48. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели). (Дата звернення 12 серпня 2024 р.) URL: <https://www.unodc.org/res/justice-and-prison->

- reform/cpcj-prison-reform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf
49. Неживець, О. М. (2012). Теоретичні аспекти зайнятості жінок, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Юридичний вісник*. 1(22). 130–135.
50. Павлишин, А. В. (2010). Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. (2). 96.
51. Павлюков, Р. О. (2006). Поняття та структурні елементи правового статусу інвалідів в Україні. *Право і безпека*. 5 (5). 139.
52. Панов, Н. И. (2011). Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. 50–60.
53. Положення про Душпастирську раду з питань релігійної опіки в пенітенціарній системі України: наказ Міністерства юстиції України (2017). URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/nakazom-ministerstva-yustytisiy-ukrayiny-zatverdzheno-polozhennya-pro-dushpastyrsku-radu-z-pytan-religijnoyi-opiky-v-penitentsiarnij-systemi-ukrayiny/>
54. Почанська, О. С. (2018). Політичні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Європейські перспективи*. (1). 56.
55. Президент помилував уже 363 засуджених, що захотіли воювати за Україну. Яка процедура. (2022). URL: <https://novynarnia.com/2022/04/10/prezydent-pomyluvav-uzhe-363-zasudzhenyh-yaki-zahotily-voyuvaty-z-ukrayinu-yaka-procedura/>
56. Про військовий обов'язок і військову службу (1992): Закон України № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
57. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності (2024): Закон України № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text>
58. Про зайнятість населення: Закон України № 5067-VI р. (2012) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
59. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі: Наказ Міністерства юстиції від 07.03.2013 р. № 396/5 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13>.
60. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (2011): За-

- кон України №3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>.
61. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках (2022): розпорядження Кабінету Міністрів України №1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>
 62. Пузирьов, М. С. (2018). *Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія*. ВД «Дакор».
 63. Рабінович, П. М. (2007). *Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. 9-е вид., зі змінами*. Край. 84.
 64. Рабінович, П. (2013). Основоволожні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2 (73). 14.
 65. Рабінович, П. М. (2001). *Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник*. (5-те вид.), Атіка.
 66. Романов М. (2022). Установи виконання покарань під час війни. URL: <https://khpg.org/1608811011>.
 67. Романов, М. В. (2011). Покарання умовами тримання. *Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України*. (заг. Ред. Є. Ю. Захарова); Права людини. 9–12.
 68. Романов, М. В. (2014). Законні інтереси засудженого. *Теорія і практика правознавства* 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_36
 69. Романов, М. В. (2015. 27 листопада). Місце соціально-економічних прав у структурі правового статусу засудженого. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Ін-т крим.-викон. служби. 318.
 70. Рябих, Н. В. (2012). Право на життя та право на медичну допомогу осіб засуджених до позбавлення волі. *Науково-аналітичний журнал «Митна справа»* 5(83). (Ч. 2). 263–269.
 71. Скакун, О. Ф. (2001). *Теорія держави і права : підручник*. Консум.
 72. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/>

- storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA. pdf.
73. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA. pdf>
74. Степанюк, А. Х. (2018, 18–19 жовтня). Застосування покарань потребує змін. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук. практ. Конф. (Ред. В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін). Харків, Право. 432–433.
75. Степанюк, А. Х. (Ред.) (2008) *Кримінально-виконавче право України: навчальний посібник*. Юрінком Інтер.
76. Степанюк, А. Х., Яковець, І. С. (2005) *Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар* (Ред. Степанюк А. Х.) ТОВ «Одіссей».
77. Стефанюк, Ю. В. (2016). Структура правового статусу особи: теоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. (2). 1. 26–27.
78. Стефанюк, Ю. В. (2016). Правовий статус особи: поняття і класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. (4). 44.
79. Стулов, О. (2016). Правова регламентація працевикористання засуджених до позбавлення волі: погляд крізь призму Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 8. 162.
80. Стулов, О. О. (2014). Медико-санітарне обслуговування засуджених до обмеження волі та позбавлення волі: проблеми забезпечення законності. *Форум права*. (2). 424.
81. Тодика, Ю. Н. (2004). Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Видавничий дім «ІнЮре». 151. (рос.м.)
82. Томіліна, Ю. Є. (Дата звернення: 20.08.2017). До питання про обмеження виборчих прав засуджених. URL: http://ekhssuir.kspu.edu/bitstream/123456789/2595/1/2017_Tomilina_ДО%20ПИТАННЯ%20ПРО%20ОБМЕЖЕННЯ%20ВИБОРЧИХ%20ПРАВ%20ЗАСУДЖЕНИХ.pdf
83. Чеботарьова, Ю. А. (2005). *Правовий статус засуджених до позбавлення волі* [автореф. дис. ... канд. юрид. наук.] Київ.

84. Човган, В. О. (2017). *Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування : монографія*. Права людини.
85. Шабанов, Р. І. (2014). Правова природа права на зайнятість як юридичного механізму забезпечення зайнятості населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. (26). 122–123.
86. Шевченко, О. Д. (2015). Досвід зарубіжних країн щодо забезпечення права на освіту засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 6 (3). 77.
87. Шевченко, О. Д. (2016). Стан дослідження в науці проблем, що стосуються змісту права засуджених на освіту. *Право і суспільство*. (5). 158–161.
88. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. (2024). URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/>.
89. Якимчук, Н. (2013). Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. (3). 16.
90. Яковець, І. С. (2015). Вибірчі права засуджених до позбавлення волі у міжнародних документах і практиці. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2 (10). 248–261.
91. Яковець, І. С. (2015). Проблеми обмеження сімейних прав засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі практиці. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 1 (9). 266–279.

Висновки

Дотримання прав людини під час виконання покарань і поведженні із засудженими під час воєнного стану зазнало трансформацій, які виявляються у розширенні функцій ДКВС України. Діяльність цієї інституції традиційно спрямовується на вирішення функції виправлення і ресоціалізації засуджених, а також соціально важливих завдань іншого характеру, серед яких – охорона здоров'я засуджених, забезпечення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, інших освітніх, культурних і релігійних потреб засуджених, пов'язаних із соціальною адаптацією після звільнення, безпековими питаннями, реалізації права на життя з гідністю. У дослідженні аргументовано позицію, що створення ефективної та прозорої кримінально-виконавчої системи, що дійсно забезпечує виправлення і ресоціалізацію засуджених, запобігання вчиненню ними повторних злочинів (рецидиву), реально виконує функцію загально-соціального та спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, можливе за умови дотримання міжнародних стандартів поведження та тримання засуджених і осіб, узятих під варту. Викликом воєнного стану в Україні для пенітенціарної системи стала робота із засудженими – учасниками бойових дій, ветеранами війни, військовополоненими. Констатовано, що національне кримінально-виконавче законодавство не містить спеціальних норм і правил поведження з учасниками бойових дій, ветеранами війни, як і не існує загальновизнаних європейських або інших стандартів з цієї тематики. Цим аргументовано доцільність перспективної розвідки і вивчення рівня готовності пенітенціарної системи України до роботи з учасниками бойових дій, які мають особливі психоемоційні стани, поведінкові стереотипи, обумовлені бойовим досвідом, потребують цілеспрямованої ресоціалізації в мирному житті. Обґрунтовано доцільність виокремлення специфічного правового статусу військовополоненого держави-спонсору тероризму, чий правлячий режим визнано терористичним, за доведеності таких обставин.

Воєнний стан загострив виклики і потребу їх рішення в реалізації права на працю засуджених. Науковцями обґрунтовано як неприйнят-

ну і таку, що суперечить європейським підходам до роботи з засудженими, оцінена пропозиція закріпити на рівні закону підхід, за яким при нарахуванні засудженому заробітної плати (винагороди) фізична особа – підприємець або юридична особа, для яких засуджені до обмеження волі здійснюють виконання робіт чи надання послуг (за винятком випадків виконання робіт (надання послуг) за договорами цивільно-правового характеру з неприбутковими організаціями), спрямовує виправному центру суму у розмірі 25 відсотків від фактично нарахованої засудженому заробітної плати (винагороди).

Для реалізації комплексних завдань забезпечення прав людини під час поводження із засудженими та дотримання персоналом установ виконання покарань своїх обов'язків під час воєнного стану, забезпечення динамічної безпеки у місцях несвободи в умовах воєнного стану важливим є науково-методологічний, змістовий, методичний і моніторингово-аналітичний супровід підвищення кваліфікації персоналу, державних службовців, моніторів національного превентивного механізму. Відтак науковці відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права розробили дві програми підвищення кваліфікації моніторів національного превентивного механізму із застосуванням цифрового сервісу Padlet (додатки А.1, А.2).

Виходячи з констатації, що засуджені наділені загальним правовим статусом людини та громадянина з відповідними обмеженнями, визначеними КВК України, законами України і встановленими вироком суду, систематизовано наукове розуміння спеціального правового статусу засудженого, який відповідно диференціюється на види залежно від виду покарання, яке відбуває засуджений. У широкому розумінні спеціальний статус засуджених можна поділити на: правовий статус засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства та правовий статус засуджених, які відбувають покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства. У вузькому розумінні спеціальний статус засуджених підлягає класифікації залежно від конкретного виду покарання, яке відбуває засуджений. Індивідуальним правовим статусом володіє кожний конкретний засуджений, і він різний для кожного в силу різних об'єктивних та суб'єктивних причин: віку, статі, стану здоров'я, рівня освіти, поведінки тощо. За до-

помогою добровільного залучення засуджених до праці, професійного навчання та в сукупності з іншими засобами (режимом відбування покарання, соціально-виховною роботою тощо) стає реальним досягнення позитивних змін його особистості, які допоможуть засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, створять реальну можливість у майбутньому легше і швидше адаптуватися до життя після звільнення. Для цього організація праці, її умови та методи в установах виконання покарань мають максимально наближатися до тих, що прийняті на аналогічній роботі на волі.

Дослідження підтвердило, що в установах виконання покарань в умовах воєнного стану забезпечення безпеки засуджених осіб та персоналу таких установ передбачає реального вжиття наступних заходів щодо покращення ситуації у відповідній сфері: облаштування в установах виконання покарань сховищ та укриттів для забезпечення безпеки під час обстрілів та бомбардувань; удосконалення процедури проведення ефективної та своєчасної евакуації засуджених осіб. Потребує особливих спільних (міжвідомчих) зусиль робота щодо організації повернення засуджених з окупованих територій на територію, підконтрольну Україні; створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях; налагодження позитивних взаємовідносин між персоналом установи виконання покарань та засудженими з метою мінімізації ризиків переходу засуджених на бік ворога у разі захоплення установи виконання покарань; проведення заходів адміністрацією установи виконання покарання з персоналом установи, спрямованих на запобігання ризиків колабораційної діяльності.

Доведена відсутність стійкої доктринальної основи покарання у виді довічного позбавлення волі, що пов'язано з браком вивчення гуманістичної природи цього покарання, відсутністю його переконливого логічного обґрунтування, неможливістю досягнення ним цілей, які стоять перед кримінальним покаранням, що, в свою чергу, ставить радикальне питання його доцільності й ефективності. З огляду на існуючу практику застосування довічного позбавлення волі, проблеми, які виникають під час його виконання і на які звертають увагу міжнародні органи та інституції (ЄСПЛ, Комітет з запобігання

катуванням), визначені структурні проблеми, які призводять до системних порушень прав людини, що тягне за собою значні міжнародні втрати для України. Ці втрати носять як іміджевий, так і фінансовий характер, а також негативно впливають на деякі інститути кримінально-правових галузей права.

Дослідження засвідчило, що можливість проходження військової служби особами, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання, має цілком проєвропейський та людиноцентристський підхід до гуманізації системи кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Водночас дослідження актуалізувало й низку викликів: фактично процес ресоціалізації та реінтеграції особи, яка отримала умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, покладатиметься на командира військової частини або підрозділу, де засуджена особа проходитиме військову службу. Тобто, командир фактично стає тією особою, яка повинна слідкувати за тим, щоб такий військовослужбовець не лише виконував військові статутні обов'язки, а також має вивчати і контролювати його криміногенні потреби, мінімізувати загально-кримінальні ризики тощо. Актуалізовано також проблемні питання реалізації засудженими права на допуск до військової служби в умовах воєнного стану: відсутність права на щорічну відпустку, законодавча невизначеність у «спеціалізованості» підрозділів чи військових частин де особа, звільнена від відбування покарання проходитиме військову службу, тощо.

Перелік дієвих та ефективних заходів соціально-виховного та наглядового характеру, які покликані на ресоціалізацію засудженої особи у громадянське суспільство, в цілому визначений Законом України «Про пробацію». Однак слід визнати, що через воєнний стан не всі із запропонованих законом заходів можуть бути виконані. Тому в дослідженні обґрунтовано пропозицію щодо збільшення і покращення штатів фахівців із соціально-виховної та психологічної роботи, делегування частини повноважень органу пробації, запровадження системи обов'язкових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, з метою сприяння їх ресоціалізації та реінтеграції у суспільстві.

Аналіз законодавчого регулювання гарантій гуманного поводження і захисту осіб, у тому числі тих, хто перебуває під владою супротивника, вказав на необхідність законодавчого закріплення у КВК України чіткого механізму евакуації засуджених під час воєнного стану для гарантування особистої безпеки засуджених, персоналу установ виконання покарань та збереження їх життя; нормування забезпечення особам, які позбавлені волі та опинилися на тимчасово окупованих територіях під владою супротивної сторони, особливого захисту, оскільки через окупацію не користуються захистом і владним впливом власної держави тощо. Констатовано, що систематичні та серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права, вчинені збройними силами російської федерації під час захоплення в полон українських військовослужбовців, а також їх катувань або нелюдського поводження, обумовлюють потребу нормування реалізації соціальних прав військовополонених, до яких відноситься зв'язок із зовнішнім світом.

Забезпечення ефективності соціально-виховної роботи у системі виконання кримінальних покарань в Україні в умовах воєнного стану вбачається, першочергове, у вирішенні таких викликів: зміна стратегії з декларативної на практично зорієнтовану, яка, в свою чергу, передбачатиме реалізацію ініціатив менторського супроводу у створенні в установах виконання покарань середовища (у тому числі – інклюзивного) для самовиховання і самоідентифікації, громадянської ідентичності особи засудженого чи ув'язненого; цифрові трансформації усіх суспільно-правових відносин – цей виклик обумовлює доцільність диференціації соціальної адаптації у афективній, поведінковій, когнітивній, особистісній сферах, соціально-психологічних контекстах з використанням дозволеного спектру інтерактивних ресурсів і цифрових застосунків для ресоціалізації; розширення способів участі громадськості, волонтерів з опорою на діяльнісний, проблемний, катamnестичний підходи; розширення функціональних завдань пенітенціарної системи у контексті забезпечення динамічної безпеки і безпеки суспільства під час воєнного стану, що логічно вимагає чіткої алгоритмізації участі та процедур усвідомленої відповідальності представництв громади, громадських організацій, гума-

нітарних місій і волонтерських організацій у соціально-виховних заходах, індивідуальних заходах соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, організації інклюзивно-ресурсних центрів в установах виконання покарань для забезпечення безбар'єрності і розумного пристосування, просвітництва з питань гендерної рівності та недискримінації у контексті Стамбульської конвенції; організації відновлювального навчання чи подолання освітніх втрат з читання, письма, математичної, цифрової компетентності для повнолітніх осіб з числа засуджених, оволодіння державною, англійською мовами; визначення адекватних часу способів реалізації міжнародної програми соціально-емоційного і етичного навчання. Щодо ефективності роботи психологічних служб з-поміж іншого наголошено на доцільності розмежування психологічної підтримки і психологічної допомоги, психологічного діагностування, консультування, корекції, налагодження системної роботи з розвитку у засуджених осіб, і осіб, узятих під варту, рекурсивного, критичного мислення, формування навичок миролюбності, прагматичної асертивної поведінки відповідно до ортобіотичного підходу.

Наукове видання

**Ворожбіт-Горбатюк Вікторія Вікторівна,
Кернякевич-Танасійчук Юлія Володимирівна,
Осадько Олександр Олексійович та ін.**

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
ПРИ ВИКОНАННІ ПОКАРАНЬ І ПОВОДЖЕННІ
ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ,
ЗАВДАННЯ, РІШЕННЯ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Монографія

Відповідальний за випуск *В. Пивоваров*
Комп'ютерна верстка: *В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк, О. Осадько*

Підписано до друку 27.12.2024. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 15. Тираж 100 пр. Зам. № 283

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017